

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง ผลกระทบทางสังคมด้านคุณภาพชีวิตของประชาชนจากโครงการก่อสร้างระบบขนส่งด้วยสายพาน เชียงใหม่-แม่ฮ่องสอน กรณีศึกษา บ้านแม่มาลัยและบ้านดงป่าล้าน ตำบลจี้เหล็ก อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นการศึกษาเกี่ยวกับบริบทของชุมชนบ้านแม่มาลัยและบ้านดงป่าล้าน ตำบลจี้เหล็ก อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ และสภาพปัจจุบันของทั้ง 2 ชุมชนด้านคุณภาพชีวิตของประชาชน 4 ด้าน ได้แก่ เศรษฐกิจสังคมและวิถีชีวิต สาธารณสุขและสุขภาพ การท่องเที่ยวและความงามตามธรรมชาติ โบราณคดีและประวัติศาสตร์ และเน้นการศึกษาผลกระทบทางสังคมด้านคุณภาพชีวิตของประชาชนในกรณีมีการก่อสร้างโครงการก่อสร้างระบบขนส่งด้วยสายพาน เชียงใหม่-แม่ฮ่องสอน ในช่วงระหว่างการก่อสร้างและหลังจากเปิดดำเนินโครงการ ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นการศึกษาดังที่กล่าวมาข้างต้น และอาศัยแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาใช้สำหรับเป็นแนวทางวางกรอบการศึกษาวิจัย โดยแบ่งหัวข้อย่อยคือ

- 2.1 แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน
- 2.2 แนวคิดการประเมินผลกระทบทางสังคม
- 2.3 แนวคิดการมีส่วนร่วม
- 2.4 แนวคิดการวิจัยอนาคตโดยใช้เทคนิค EFR (Ethnographic Futures Research)
- 2.5 แนวคิดการจัดทำแผนยุทธศาสตร์/แผนงาน/โครงการ
- 2.6 แนวทางการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมประเภทโครงการคมนาคมทางบก
- 2.7 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2.8 กรอบแนวคิดการวิจัย

2.1 แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

คณะกรรมการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (World Commission on Environment and Development-WCED 1993: 7) กล่าวว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) หมายถึงการพัฒนาที่สามารถตอบสนองสิ่งจำเป็นพื้นฐานของคนรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ไปขัดขวางความสามารถของคนรุ่นต่อไปที่จะได้รับการตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานของเขา

กองทุนเพื่อกิจกรรมประชากรแห่งสหประชาชาติ (United Nations Fund for Population Activities-UNFPA 1992: 3) อธิบายถึงการพัฒนาที่ยั่งยืนโดยแบ่งออกเป็น 4 ประการคือ

1. การพัฒนาที่ยั่งยืน คือ การพัฒนาที่ตรงกับความต้องการตามความจำเป็นในปัจจุบัน โดยสามารถรองรับความต้องการและความจำเป็นที่เกิดแก่ชนรุ่นหลังด้วย ทั้งนี้มาตรฐานการครองชีพที่เลียดความจำเป็นพื้นฐานต่ำสุดจะยั่งยืนต่อเมื่อมาตรฐานการบริโภคในทุกหนทุกแห่งคำนึงถึงความยั่งยืนในระยะยาว (long-term sustainability)
2. การพัฒนาที่ยั่งยืน ครอบคลุมมาตรการรักษามรดกทางทรัพยากรที่จะตกกับชนรุ่นหลัง โดยอย่างน้อยให้ได้มากพอที่ชนรุ่นปัจจุบันได้รับมา
3. การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการพัฒนาที่กระจายประโยชน์ของความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจได้อย่างทั่วถึง ตลอดจนเป็นการพัฒนาที่ปกป้องสิ่งแวดล้อมทั้งในระดับท้องถิ่นและในระดับโลกโดยรวมเพื่อชนรุ่นหลังและเป็นการพัฒนาที่ทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้นอย่างแท้จริง
4. การพัฒนาที่ยั่งยืน คือ การทำให้คุณภาพของชีวิตมนุษย์ดีขึ้นภายในระบบนิเวศวิทยาที่สามารถรองรับการดำเนินชีวิตได้ต่อไป ในลักษณะเศรษฐกิจแบบยั่งยืน ต้องเป็นเศรษฐกิจที่ชำระรักษาแหล่งทรัพยากรธรรมชาติของคนไว้ได้ โดยเศรษฐกิจแบบนี้ยังคงสามารถพัฒนาควบคู่ไปกับการรักษาแหล่งทรัพยากรได้ต่อไปด้วยการปรับตัวและอาศัยการยกระดับความรู้ ปรับปรุงองค์กร ตลอดจนปรับปรุงประสิทธิภาพทางเทคนิคและเขาวนปัญญา

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2543: 348-349) กล่าวว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน คือ การทำให้ชีวิตผู้คนในอนาคตมีชีวิตที่ดีขึ้น มีการสร้างกระบวนการนโยบายที่สนับสนุนการเสริมสร้างความสมบูรณ์ทางสังคมในเชิงปริมาณและคุณภาพที่เพิ่มขึ้นให้แก่อนาคต และเป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาที่นำเอาทรัพยากรทั้งหมดไม่ว่าธรรมชาติ มนุษย์ การเงินและกายภาพมาจัดการเพื่อก่อให้เกิดความมั่งคั่งการอยู่ดีกินดีและความสุขสมบูรณ์ที่เพิ่มขึ้น ดังนั้นการพัฒนาที่ยั่งยืนจึงขึ้นอยู่กับการจัดการทางสิ่งแวดล้อมที่ถูกต้องและเหมาะสมเมื่อศึกษาจากการที่มีผู้ให้ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนจะพบว่ากรอบการพัฒนาที่ยั่งยืนล้วนเป็นการนำเอามิติทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สังคม มนุษย์ และเศรษฐกิจมาเป็นกรอบการพัฒนาทั้งสิ้น ซึ่งมีรายละเอียดคือ

มิติที่ 1 ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นการพัฒนาที่มีดุลยภาพระหว่าง Growth และ Green กล่าวคือ มนุษย์จะต้องไม่จ้องทำลายหรือพยายามเอาชนะอยู่เหนือธรรมชาติ แต่ควรจะมีการคิดแปลงแก้ไขธรรมชาติบางส่วนเท่าที่จำเป็นเพื่อความเหมาะสมแก่การดำรงชีพเท่านั้น โดยการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างระมัดระวัง มีการฟื้นฟู สงวนรักษา ระบบนิเวศที่ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด ประหยัดที่สุดและเบียดเบียนธรรมชาติให้น้อยที่สุด เพื่อสามารถรักษามรดกทางสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติของเราสำหรับชนรุ่นหลังต่อไป

มิติที่ 2 ด้านสังคม สิ่งสำคัญคือ การสร้างบรรยากาศแห่งการไม่เบียดเบียน การช่วยเหลือเกื้อกูล ไม่เอาเปรียบกันและเอื้อ โอกาสที่แต่ละบุคคลจะพัฒนายิ่งขึ้นไปทั้งในฐานะมนุษย์และในฐานะทรัพยากรมนุษย์ (พระธรรมปิฎก, 2544) หากการพัฒนาสามารถทำให้เศรษฐกิจเติบโตแต่ทำให้มีช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจน จะนำไปสู่ความทุกข์ทางสังคมก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมา ซึ่งเป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน (ประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์ 2546: 13)

มิติที่ 3 ด้านทรัพยากรมนุษย์ มนุษย์เป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้การพัฒนาที่ยั่งยืนบรรลุผล ดังนั้นควรมีการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีทั้งด้านร่างกายและด้านจิตใจ ด้านร่างกายคือ การมีร่างกายแข็งแรง ได้รับปัจจัยขั้นพื้นฐานเพียงพอกับการดำรงชีพ เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัยและยารักษาโรค มีงานทำและมีรายได้เพียงพอกับการยังชีพ สมาชิกทุกคนมีโอกาสเข้าถึงการบริการพื้นฐานที่จำเป็นต่างๆ อย่างทั่วถึงและเท่าเทียมกัน เช่น การศึกษา การรักษาพยาบาล ส่วนด้านจิตใจคือ การไม่เครียด ยิ้มแย้มแจ่มใส กินได้นอนหลับสบาย (สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ 2541: 82-102)

มิติที่ 4 ด้านเศรษฐกิจ การพัฒนาอย่างยั่งยืนจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อการพัฒนาเศรษฐกิจนั้นสามารถสร้างผลประโยชน์และความรู้บนรากฐานของการพึ่งพาตนเองซึ่งยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียง ทำให้คนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ประชาชนมีความมั่นคง ปลอดภัยและสามารถพึ่งตนเองได้ (นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ 2545: 26) และเป็นระบบเศรษฐกิจที่มีการเติบโตอย่างมีเสถียรภาพและยั่งยืน กล่าวคือ มุ่งบริหารเศรษฐกิจส่วนรวมอย่างมีประสิทธิภาพ การสร้างระบบเศรษฐกิจฐานรากให้เข้มแข็งพึ่งตนเองได้มีภูมิคุ้มกัน มีกระบวนการผลิตและการบริโภคที่เหมาะสม ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม มีการกระจายความมั่นคงและโอกาสการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่เอื้อประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่ เพื่อให้ทุกคนสามารถเข้าถึงการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรธรรมชาติและบริบริการโครงสร้างพื้นฐานของรัฐได้อย่างเท่าเทียมกัน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2546: 2)

จากแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนสามารถสรุปได้ว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน ถือเป็นแนวทางในการพัฒนามนุษย์บนพื้นฐานของต้นทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ผวนกับความเป็นเอกลักษณ์ของวัฒนธรรม ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้เกิดการบูรณาการระหว่างสภาพปัจจุบันที่ได้รับการพัฒนาจากปัจจัยภายนอกและความมีคุณค่า คุณลักษณะของปัจจัยภายในท้องถิ่น มาประยุกต์ให้เกิดความเหมาะสมทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและเทคโนโลยี ให้เกิดความเกื้อกูลกันระหว่างมนุษย์ในปัจจุบัน อนาคตและธรรมชาติอย่างสมดุลและก่อให้เกิดการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

2.2 แนวคิดการประเมินผลกระทบทางสังคม

การประเมินผลกระทบทางสังคมมีวัตถุประสงค์หลัก 4 ประการคือ

1. เพื่อป้องกันและลดผลกระทบในทางลบที่อาจเกิดขึ้นจากโครงการต่อชุมชนและวิถีชีวิตของชุมชน โดยเฉพาะกับชุมชนดั้งเดิม ชนเผ่าหรือกลุ่มผู้ด้อยโอกาส ประเด็นการศึกษาที่โครงการจะต้องให้ความสำคัญค่อนข้างมากคือ การลดผลกระทบอันเนื่องมาจากการโยกย้ายถิ่นฐาน การเวนคืนที่ดิน และการจ่ายค่าชดเชย การหาทางป้องกันหรือการลดผลกระทบในทางลบนี้อาจช่วยลดช่องว่างและลดความเสี่ยงต่อการเกิดความขัดแย้งหรือการเผชิญหน้าระหว่างกลุ่มของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

2. เพื่อเป็นข้อมูลประกอบการพิจารณาทางเลือกของโครงการและการปรับเปลี่ยนโครงการให้สอดคล้องกับสภาพชุมชนและสังคมในพื้นที่

3. เพื่อให้ผู้ตัดสินใจโครงการพิจารณาว่าผลกระทบที่เกิดขึ้นเป็นที่ยอมรับได้และคุ้มค่ากับประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นจากโครงการหรือไม่

4. ผลการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมทางสังคมสามารถใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาขีดความสามารถเพื่อให้ประชาชนสามารถเข้ามีส่วนร่วมในโครงการได้มากขึ้น

การประเมินผลกระทบทางสังคมที่ผ่านมาสามารถแยกออกได้เป็น 2 รูปแบบหลักๆ

1) การประเมินในเชิงคุณภาพ ได้แก่ ความสวยงาม ความสูญเสียทางสังคม วัฒนธรรม ชุมชน คุณค่าด้านวิถีชีวิตเมื่อเปรียบเทียบกับสิ่งที่แปรเปลี่ยนไป โดยกำหนดเป็นระดับของผลกระทบพร้อมกับทิศทางของผลกระทบ

2) การประเมินในเชิงปริมาณ การประเมินในเชิงปริมาณนี้ใช้ได้กับผลกระทบเฉพาะด้าน เช่น ผลกระทบระดับเสียงต่อชุมชน (ในกรณีจะใช้ค่ามาตรฐานเป็นเกณฑ์ในการเปรียบเทียบ) การวัดผลกระทบในเชิงเศรษฐกิจที่ต้องพิจารณาความเสียหาย หรือความกระทบกระเทือนจากโครงการ ในกรณีนี้จะใช้ในการคำนวณเพื่อหาค่าชดเชยความเสียหายแก่ผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการ ในด้านของการสูญเสียที่อยู่อาศัย การสูญเสียอาชีพ

ในปัจจุบันการจัดทำรายงานผลกระทบทางสังคมของไทยยังไม่มีกรอบแบ่งแยกออกมาอย่างชัดเจนจากรายงานการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม (EIA) การศึกษาผลกระทบทางสังคมจะแทรกอยู่บางส่วนของการศึกษาด้านคุณค่าการใช้ประโยชน์ของมนุษย์และคุณภาพชีวิต โดยสามารถแบ่งหัวข้อได้ดังนี้ (สถาบันนโยบายศึกษา, 2539)

1) การศึกษาด้านคุณค่าการใช้ประโยชน์ ได้แก่

- สิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐาน จะเป็นการศึกษาผลกระทบของโครงการที่มีต่อสาธารณูปโภค และสาธารณูปการ เช่น ไฟฟ้า การระบายน้ำ การบำบัดน้ำเสียและสิ่งปฏิกูลเป็นต้น ที่มีต่อชุมชนและบริเวณใกล้เคียง โดยดูจากปริมาณการใช้บริการ และความสามารถในการให้บริการก่อนและหลังมีโครงการ

- การคมนาคมขนส่ง เป็นการศึกษาผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นเนื่องจากกิจกรรม หรือโครงการในด้านการคมนาคม ได้แก่ ทางบก ทางน้ำ ทางอากาศ โดยพิจารณาจากความสามารถในการรองรับกิจกรรมด้านการขนส่งในระหว่าง หรือหลังมีโครงการ ที่มีต่อวิถีชีวิตปกติของชุมชน เช่นผลกระทบทางด้านจราจร ผลกระทบด้านเสียง ฝุ่นควัน ฯลฯ อันเกิดขึ้นเนื่องจากกิจกรรม

2) คุณค่าต่อคุณภาพชีวิต ได้แก่

- สังคมและเศรษฐกิจ เป็นการศึกษาผลกระทบในด้านการเปลี่ยนแปลงอาชีพของประชากร โอกาสการจ้างงานและการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม วิถีชีวิตของคนในชุมชนในบริเวณใกล้เคียงหรือภายในพื้นที่โครงการ โดยในการศึกษาจะต้องเสนอทางเลือกหรือแนวทางลดผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นด้วย

- สุนทรียภาพ เป็นการศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับภูมิสถาปัตยกรรม และการเปลี่ยนแปลงที่อาจเกิดขึ้นเนื่องจากโครงการที่มีต่อธรรมชาติ ทัศนียภาพ

- โบราณสถาน โบราณวัตถุ เป็นการศึกษาผลกระทบของโครงการที่อาจมีต่อโบราณสถานและ โบราณวัตถุ ในบริเวณรอบโครงการหรือพื้นที่โครงการ ซึ่งอาจเป็นการบุกรุกทำลายจากกิจกรรมต่างๆ โครงการ

- คุณค่าทางด้านประเพณี และวัฒนธรรม เป็นการศึกษาถึงผลกระทบอาจเกิดขึ้นต่อวัฒนธรรม ประเพณี ที่เป็นส่วนหนึ่งของวิถีของชุมชน การศึกษาในด้านดังกล่าวมีความสำคัญในกรณีที่ชุมชนที่ได้รับผลกระทบเป็นชนกลุ่มน้อย กลุ่มชาติพันธุ์ที่มีวัฒนธรรมเป็นของตนเอง

- การตั้งถิ่นฐานใหม่ จะเป็นการศึกษาถึงผลกระทบอาจเกิดขึ้นต่อการตั้งถิ่นฐานอันเป็นผลมาจากความเสียหายของโครงการที่ต้องสูญเสียไปเนื่องจากโครงการการศึกษาจะต้องพิจารณาแผนชดเชยความเสียหาย หรือค่าชดเชย

- สาธารณสุขและความปลอดภัย เป็นการศึกษาผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นต่อสาธารณสุข และความปลอดภัยต่อชุมชน ตลอดจนมาตรการแก้ไขที่จะชดเชยความเสียหาย หรือลดผลกระทบ

- การพักผ่อนหย่อนใจ เป็นการศึกษาผลกระทบของโครงการที่มีต่อกิจกรรมพักผ่อนหย่อนใจของชุมชน อันเนื่องมาจากโครงการหรือกิจกรรมของโครงการ เช่น เสียงรบกวน ความสั่นสะเทือน การทำลายสุนทรียภาพ การศึกษาจะเป็นการดูระดับความเสียหายที่มีต่อกิจกรรมพักผ่อนหย่อนใจที่เป็นอยู่ว่าได้รับผลกระทบจากโครงการเป็นอย่างไร

- การใช้สถานที่สาธารณะ เป็นการศึกษาผลกระทบทางสังคมของโครงการที่มีต่อการใช้ที่ดินสาธารณะที่อยู่ภายในชุมชน โดยจะดูการรบกวน หรือการสูญเสียกิจกรรมที่ทางชุมชนใช้ประโยชน์จากสาธารณะ เช่น อุทยานแห่งชาติ สวนสาธารณะ

- **การศึกษา** จะเป็นการศึกษาถึงรายละเอียดในด้านการศึกษาด้านระดับการศึกษา สถานที่ศึกษาที่อยู่ภายในชุมชนที่เป็นที่ตั้งของโครงการ ตลอดจนความสามารถของสถานศึกษาในการรองรับการใช้บริการต่อชุมชนและอาจเพิ่มขึ้นในกรณีที่ชุมชนต้องมีการขยายตัวภายหลังสิ้นสุดการก่อสร้างในกรณีนี้จะต้องศึกษาถึงแผนการขยายการพัฒนาการศึกษาควบคู่ไปกับแนวโน้มการเติบโตและการขยายตัวของประชาชนประกอบกัน

- **ความปลอดภัยสาธารณะ** เป็นการศึกษาถึงสภาพทั่วไปของความปลอดภัยในท้องถิ่น โดยการศึกษาจะพิจารณาจากรายงานสถิติด้านความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของชุมชนที่ตั้งของโครงการ ตลอดจนการป้องกันอัคคีภัย แผนการป้องกันอาชญากรรม รวมทั้งการคาดการณ์ด้านผลกระทบทางความปลอดภัยอันเนื่องมาจากโครงการ

- **การย้ายที่อยู่อาศัย** การศึกษาผลกระทบทางสังคมในด้านนี้จะเป็นส่วนสำคัญ การศึกษาผลกระทบทางสังคม เพราะผลกระทบจะมีลักษณะที่เป็นรูปธรรม และมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตทิศทางการเติบโตของชุมชนอย่างชัดเจน

ในการจัดทำรายงานวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมของไทย ผู้ศึกษาจะปฏิบัติตามแนวทางทางระบุไว้ข้างต้น โดย

1) การนำเอาระยะเวลามาพิจารณาคาดการณ์ถึงผลกระทบด้วย โดยทั่วไปจะแบ่งออกเป็น 3 ช่วงเวลา คือ สภาพทั่วไปก่อนมีโครงการ ในระหว่างดำเนินโครงการ และหลังจากดำเนินโครงการ

2) การระบุถึงระดับความรุนแรง หรือทิศทางของผลกระทบของโครงการ โดยสัมพันธ์กับเงื่อนไขด้านเวลา

เดช วัฒนชัยยิ่งเจริญ (2548, หน้า 14-16) กล่าวถึงหลักการพื้นฐานในการวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคมว่า

1. เป็นเรื่องเกี่ยวกับ “ความหลากหลาย” ของสาธารณชน เนื่องจากการวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคมจะเกี่ยวข้องกับชุมชนโดยตรง ดังนั้นการมีส่วนร่วมของชุมชนจึงมีความจำเป็น การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมควรเป็นกระบวนการที่คล่องตัวและเกิดการตอบสนองระหว่างกัน สมาชิกของชุมชนควรเข้าร่วมกระบวนการวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคมอย่างเต็มรูปแบบ คำว่า “ความหลากหลาย” มีความสำคัญ เป็นสิ่งจำเป็นที่ต้องให้กลุ่มต่างๆ ที่ได้รับผลกระทบมีโอกาสเข้าร่วม ในอีกแง่หนึ่งการวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคมจะช่วยชี้ชัดว่ากลุ่มใดในสังคมที่จะได้รับผลกระทบจากโครงการ และจะมีวิธีการจัดการปัญหาให้กลุ่มเหล่านั้นอย่างไร ความเกี่ยวข้องของชุมชนควรครอบคลุมถึงกลุ่มที่ไม่มีโอกาสเข้าร่วมในการตัดสินใจกับภาครัฐ เพราะอุปสรรคทางวัฒนธรรม ภาษาและเศรษฐกิจด้วย

2. ความเป็นธรรมต่อกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบ พื้นฐานของการวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคม คือ การวิเคราะห์ว่าใครได้ ใครเสียในแต่ละทางเลือก สิ่งสำคัญคือต้องวิเคราะห์ว่าทางเลือกหนึ่งๆ อาจจะก่อผลไม่พึงประสงค์ต่อสิ่งแวดล้อมหรือมีผลกระทบร้ายแรงต่อสุขภาพของประชาชนที่มีรายได้น้อย หรือชนกลุ่มน้อยได้ ควรพิจารณาถึงความเป็นธรรมต่อผู้ได้รับผลกระทบโดยปริยายหรืออย่างใกล้ชิด และเห็นใจกับกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบ ชุมชนข้างเคียง กลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มผู้มีรายได้น้อย ชนกลุ่มน้อย เป็นต้น การวิเคราะห์ผลกระทบเหล่านี้ต้องเริ่มในช่วงกำหนดขอบเขต โครงการหรือศึกษาความเป็นไปได้ เพื่อให้แน่ใจว่าปัญหาจะไม่ได้ถูกละเลย

3. มุ่งที่การวิเคราะห์ประเด็นที่เกี่ยวข้องจริง ในการกำหนดขอบเขตการวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคมควรพิจารณาประเด็นที่เกี่ยวข้องจริงๆ ไม่ใช่ครอบคลุมเฉพาะประเด็นที่ศึกษาง่ายเท่านั้น เช่น ต้องไม่มุ่งวิเคราะห์เฉพาะด้านเศรษฐกิจและประชากรศึกษา ตัวอย่างเช่น การวิเคราะห์โดยใช้ข้อมูลเฉพาะประชากรที่ขึ้นทะเบียนตามกฎหมายไว้เท่านั้น แต่จะต้องมั่นใจว่าขอบเขตการวิเคราะห์ได้ครอบคลุมทุกประเด็นที่มีความสำคัญซึ่งกระทบกับชุมชนและกลุ่มต่างๆ ทุกกลุ่มทั้งในทะเบียนและนอกทะเบียนจริง

4. ระบุวิธีการศึกษาที่เหมาะสม และสมมติฐานที่ใช้ในการวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคม การจัดลำดับความสำคัญของปัญหาและผลกระทบ ที่สำคัญควรยึดหลักความเกี่ยวข้องในการวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคมควรระบุวิธีการที่เลือก และสมมติฐานต่างๆ ที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมเฉพาะของชุมชนท้องถิ่นในโครงการที่นำเสนอ รายงานการวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคม ควรอธิบายถึงวิธีการที่นำมาใช้ และสมมติฐานในการวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคมนั้นๆ ด้วย

5. ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของตัวแปรทางสังคมและความสำคัญของผลกระทบ การวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคมควรพิจารณาถึงความสำคัญของตัวแปรทางสังคมหรือของผลกระทบที่เกิดขึ้น เช่น ในกรณีหนึ่งอาจเน้นไปที่ผลกระทบที่เกิดกับการอยู่อาศัยหรือรูปแบบการดำรงชีวิต ขณะที่อีกด้านหนึ่งอาจเน้นไปที่ผลกระทบต่อครอบครัวที่ทำธุรกิจเล็กๆ ในพื้นที่ใกล้เคียง โครงการ ถ้ามีเหตุผลที่ชัดเจนว่าตัวแปรใดตัวแปรหนึ่งมีความสำคัญมากกว่าตัวแปรอื่นๆ จะต้องแสดงให้เห็นเหตุผลให้ชัดเจน ในทำนองเดียวกันควรให้เหตุผลที่เลือกพิจารณาให้ความสำคัญกับประเด็นผลกระทบหนึ่งมากกว่าประเด็นอื่นๆ ด้วย

6. ประสานงานอย่างแข็งขันและรวดเร็วกับผู้วางแผน โครงการและทุกฝ่าย การวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคมที่ดีไม่ใช่การที่บริษัทฯ ที่ปรึกษาซึ่งทำงานให้ภาครัฐหรือเอกชน จะนำเสนอรายงานฉบับสมบูรณ์โดยภาครัฐหรือทุกฝ่ายไม่มีส่วนเกี่ยวข้องมาก่อนเลย ควรเป็นการดำเนินการร่วมกันอย่างแข็งขันและรวดเร็ว ระหว่างที่ปรึกษาและผู้วางแผนของภาครัฐและประชาชน

ตลอดทุกขั้นตอนของกระบวนการวิเคราะห์และการวางแผนโครงการ ซึ่งต้องมีการประสานงานกันอย่างใกล้ชิด ตัวอย่างกรณีโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐ เพื่อให้ผู้วางแผนของภาครัฐรับทราบถึงปัญหาที่อาจเกิดขึ้น และมีโอกาสที่จะแก้ไขก่อนที่จะลุกลามไป

7. ใช้บุคลากรที่มีความสามารถ และประสบการณ์ในการวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคม ที่ปรึกษาที่ดีที่สุดของภาครัฐหรือประชาชนที่จะมาช่วยทำการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมทางสังคม ควรเป็นนักวิชาการที่มีความเข้าใจด้านสังคมวิทยาที่รับการอบรม และมีประสบการณ์ในการสำรวจทางสังคม มีความคุ้นเคยกับวิธีการศึกษาทางด้านสังคมเป็นอย่างดี บุคลากรเหล่านี้ต้องทำงานเป็นทีม รวมถึงนักมานุษยวิทยาทางวัฒนธรรม นักสังคมศาสตร์ นักภูมิศาสตร์ทางวัฒนธรรม/สังคม และสมาชิกในวงการศึกษาที่เกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตามการวิเคราะห์ของผู้เชี่ยวชาญในสาขาอื่นๆ เช่น เศรษฐศาสตร์ สังคมประวัติศาสตร์ อาจช่วยวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคมให้เด่นชัดขึ้น ถ้าผู้วิเคราะห์มีความสนใจและได้รับการฝึกฝนมา ในทางตรงข้ามนักมานุษยวิทยาและนักสังคมวิทยาบางคนอาจไม่มีความสนใจในเรื่องการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมทางสังคม และไม่มีประสบการณ์ในการประยุกต์ใช้กับการศึกษานี้เช่นกัน

ดังนั้น การเลือกบุคลากรที่จะมาทำการวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคมจะต้องเลือกอย่างพิถีพิถันทั้งในแง่เคยผ่านการฝึกอบรม และมีประสบการณ์กับงานประเภทนี้จึงเหมาะที่จะเป็นผู้วิเคราะห์และเลือกประเด็นในการประเมินได้

8. จัดทำมาตรการและแผนการติดตามตรวจสอบ และแผนแก้ไขผลกระทบทางสังคม การวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคมไม่ใช่เป็นเพียงการวิเคราะห์ผลกระทบแต่จะเป็นพื้นฐานในการจัดทำมาตรการและแผนแก้ไขผลกระทบทางสังคม รวมถึงแผนการติดตามตรวจสอบความสัมฤทธิ์ผลของแผนแก้ไขนี้

9. อ้างอิงแหล่งข้อมูล การจัดทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคมที่ดีจะต้องอ้างอิงแหล่งที่มาของข้อมูลที่ใช้วิเคราะห์ด้วย เพราะในหลายกรณีต้องสามารถทำให้กลุ่มชุมชนต่างๆ มีความไว้วางใจในผลการศึกษาว่าอยู่ในวิถีของสิ่งที่ปฏิบัติได้ตามกฎหมาย ถ้ายังไม่สามารถรับประกันความอุ่นใจได้ ผู้ประสานงานกับทุกฝ่ายควรเป็นผู้ที่แจ้งข่าวแก่ชุมชน ควรมีความเข้าใจในรายละเอียด และมีความสามารถสูงในการบริหารจัดการระบบฐานข้อมูล (Management of Information System)

10. แผนรองรับกรณีเกิดช่องว่างระหว่างข้อมูล เป็นเรื่องปกติที่ไม่สามารถรวบรวมข้อมูลได้ภายในเวลาจำกัด ผู้วิเคราะห์จะต้องยอมรับในปัญหาช่องว่างที่เกิดจากการขาดข้อมูลบางส่วนที่อาจมีอยู่แต่ไม่สามารถรวบรวมได้ทัน และยอมรับในข้อกังขาเกี่ยวกับความน่าเชื่อถือของข้อมูลบางอย่างที่ได้มาในการปรึกษาหารือกับผู้วางแผนขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ประชาชน ฯลฯ นักวิเคราะห์ต้องประเมินความสำคัญของข้อมูลที่ขาดหายไป และวางแผนจัดเก็บข้อมูลนั้นในอนาคต หรือหาวิธีดำเนินการอื่นเพื่อให้ยังสามารถวางแผนได้ดีโดยไม่ต้องใช้ข้อมูลที่ขาดเหล่านั้น

องค์ประกอบหลักอย่างหนึ่งของการประเมินผลกระทบทางสังคมคือข้อเสนอแนะมาตรการป้องกันและแก้ไขผลกระทบในด้านต่างๆ แนวทางหลักของโครงการในการป้องกันและแก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อมทางสังคม ประกอบด้วย

1. ความพยายามหลีกเลี่ยงหรือลดโอกาสที่จะต้องโยกย้ายถิ่นฐานของชุมชน หากเป็นไปได้โครงการควรพิจารณาทางเลือกที่เป็นไปได้อื่นๆ และหากหลีกเลี่ยงไม่ได้ต้องให้ความช่วยเหลือผู้ถูกอพยพให้สามารถคงระดับมาตรฐานชีวิตความเป็นอยู่ ความสามารถในการเพิ่มรายได้และระดับผลผลิตให้อยู่ในระดับเดิมหรือดีขึ้น พยายามสนับสนุนให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนและดำเนินการโยกย้าย การให้ความช่วยเหลือนี้จะครอบคลุมถึงผู้ที่ได้รับผลกระทบที่มีปัญหาที่ดินทางกฎหมายด้วย มาตรการจะรวมถึง การโยกย้ายทางกายภาพ การสูญเสียที่ดินและทรัพย์สิน อันเป็นผลให้มีการโยกย้ายหรือสูญเสียที่อยู่อาศัย การสูญเสียทรัพย์สินหรือโอกาสในการเข้าถึงแหล่งทรัพยากร การถูกจำกัดในการเข้าถึงพื้นที่สงวนหรือเขตคุ้มครองของรัฐ

2. การเตรียมแผนและงบประมาณอย่างเพียงพอในการป้องกันและลดผลกระทบ แผนการลดผลกระทบนี้จะต้องมีการดำเนินการหารือกับประชาชนและชุมชนที่ได้รับผลกระทบอย่างใกล้ชิด งบประมาณในการทำแผนและการหารือกับชุมชนจะต้องรวมอยู่ในงบประมาณของโครงการ และการจ่ายค่าชดเชยควรจะมีการทำก่อนที่จะเริ่มการก่อสร้างหรือดำเนินโครงการ สำหรับแผนการป้องกันและลดผลกระทบในด้านอื่นนั้น ควรที่จะมีการจัดทำอย่างใกล้ชิดกับชุมชนที่ได้รับผลกระทบและผู้ที่เกี่ยวข้องและต้องมีการจัดงบประมาณที่เพียงพอสำหรับเรื่องนี้เช่นกัน

3. การดำเนินการและการติดตามแผนการป้องกันและลดผลกระทบอย่างมีส่วนร่วม การดำเนินการและการติดตามแผนการป้องกันและลดผลกระทบเป็นปัจจัยสำคัญที่จะสร้างความมั่นใจได้ว่าได้มีการดำเนินการอย่างเพียงพอในการป้องกันและลดผลกระทบทางลบที่ได้คาดการณ์ไว้ โครงการควรจะสนับสนุนให้ชุมชนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการติดตามและประเมินผลนี้

4. การให้ข้อมูลข่าวสารและการหารือกับชุมชนอย่างต่อเนื่อง การประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมทางสังคมจะต้องใช้เทคนิคการมีส่วนร่วมในหลายรูปแบบ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะของโครงการและสภาพการณ์และแนวความคิดของชุมชน การหารือเพื่อให้ได้ผลลัพธ์ที่มีความหมายอย่างแท้จริงนั้นเป็นสิ่งที่จะต้องช่วยให้อุ่นใจว่ามาตรการการแก้ไขผลกระทบนั้นเพียงพอสามารถทำได้จริง และเป็นที่ยอมรับของชุมชน การเปิดเผยข้อมูลข่าวสารและการให้ข้อมูลในระยะเวลาที่เหมาะสมเกี่ยวกับโครงการอย่างต่อเนื่องก็เพื่อที่จะช่วยให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียสามารถให้ข้อคิดเห็นข้อเสนอแนะช่วยในการประเมินความเสี่ยง และกำหนดตัวชี้วัดการดำเนินการที่เป็นจริงและได้รับการยอมรับ

หลักการในการดำเนินงานประเมินผลกระทบทางสังคม

การทำการศึกษผลกระทบด้านสังคมที่เกี่ยวข้องกับคน ชุมชน วิถีชีวิต วัฒนธรรมของท้องถิ่นและความสัมพันธ์ของคนและชุมชนในด้านต่างๆ เป็นประเด็นที่มีความละเอียดอ่อน ผู้ศึกษาจะต้องมั่นใจว่าได้ศึกษาแง่มุมที่สำคัญทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับโครงการอย่างดี ฉะนั้นเพื่อให้แน่ใจว่าการศึกษามีได้มองข้ามประเด็นทางสังคมที่อาจเกิดขึ้นได้จากโครงการ ควรจะต้องมีการพิจารณาดังนี้

1. การศึกษาควรที่จะให้นักสังคมศาสตร์ที่มีประสบการณ์เป็นผู้วางกรอบการศึกษาและดำเนินการศึกษา
2. ผู้ศึกษาจะต้องมีแผนงานในการเข้าหาชุมชน การให้ข้อมูล และเทคนิคแนวทางการหารือกับชุมชน แผนงานนี้จะครอบคลุมการให้ข้อมูลข่าวสารและการหารือกับภาคประชาชนตั้งแต่ในขั้นแรกของการเตรียมโครงการ จนถึงติดตามประเมินผลโครงการ และมีการเผยแพร่ให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทราบ เพื่อที่จะเข้าใจขั้นตอน ระยะเวลาและประเด็นที่สามารถเข้ามีส่วนร่วมได้อย่างมีประสิทธิภาพ
3. การศึกษาจะให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับผู้ที่ได้รับผลกระทบในทางลบ โดยเฉพาะกรณีที่มีการโยกย้ายถิ่นฐาน การเวนคืนที่ดินและการจ่ายค่าชดเชย
4. การศึกษาควรมุ่งเน้นที่จะหาแนวทางหลีกเลี่ยงหรือป้องกันปัญหา และผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นมากกว่าการแก้ไขปัญหา
5. ใช้ดุลพินิจในการเลือกใช้เทคนิคที่เหมาะสมกับสภาพการณ์ของพื้นที่
6. ทำการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมทางสังคมเบื้องต้นและใช้ผลการศึกษาเป็นเครื่องมือในการปรับขอบเขตและจุดเน้นของการทำการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมทางสังคมแบบเต็มรูปแบบ

ขั้นตอนการวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคม

มี 9 ขั้นตอน ดังนี้ (เดช วัฒนชัยยังเจริญ, 2546)

ขั้นตอนที่ 1 จัดทำแผนการมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีประสิทธิภาพ ซึ่งประชาชนที่ได้รับผลกระทบทั้งหมดจะได้เข้าร่วม ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนจะต้องมีความหลากหลายตามลักษณะของโครงการ

ขั้นตอนที่ 2 ระบุทางเลือกต่างๆ และข้อมูลของแต่ละทางเลือก ควรมีการกำหนดทางเลือกต่างๆ ตามวัตถุประสงค์และความต้องการสำหรับโครงการที่เสนอ ผู้วิเคราะห์ผลกระทบทางสังคมจะต้องทำการพิจารณาและหาข้อมูลเพิ่มเติมให้เพียงพอสำหรับแต่ละทางเลือก เพื่อที่จะทำการวิเคราะห์เปรียบเทียบข้อมูลที่จำเป็นสำหรับการประเมินทางเลือกต่างๆ

ขั้นตอนที่ 3 เก็บข้อมูลพื้นฐานของชุมชนในพื้นที่ หลังจากการกำหนดวิธีการทำงานร่วมกับประชาชนในพื้นที่จนได้รับการยอมรับจากประชาชน และได้รวบรวมข้อมูลของทางเลือกต่างๆ แล้ว ผู้วิเคราะห์ผลกระทบทางสังคมควรจะทำให้เห็นถึงสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบันของพื้นที่ที่อาจได้รับผลกระทบ โดยทำการสำรวจสภาพทางสังคมของชุมชน

ขั้นตอนที่ 4 กำหนดขอบเขตที่ถูกต้องของการวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคม จะต้องกำหนดขอบเขตของการวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคมให้ชัดเจนและกำหนดวิธีที่ถูกต้อง เพื่อให้ได้ประเด็นที่ถูกต้อง การกำหนดขอบเขตควรมีการปรึกษาหารือกับกลุ่มที่ได้รับผลกระทบโดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน

ขั้นตอนที่ 5 การคาดคะเนผลกระทบที่อาจเกิดขึ้น หลังจากการกำหนดขอบเขตของการวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคมแล้ว การวิเคราะห์จริงจะเริ่มจากการหาผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นจากโครงการที่เสนอพร้อมกับทางเลือกต่างๆ ภายใต้พื้นฐานความรู้ที่มีเกี่ยวกับโครงการและทางเลือกที่พิจารณาซึ่งเกี่ยวกับการเลือกสถานที่ตั้งโครงการและประชาชนที่ได้รับผลกระทบ การวิเคราะห์จะศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องรวบรวมได้ บันทึกที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์คล้ายๆ กันหรือประชาชนที่คล้ายกัน ข้อมูลสำมะโนประชากรและสถิติประชากร แหล่งข้อมูล ข้อมูลภาคสนามที่ได้จากการสัมภาษณ์ การประชุม การสำรวจ และการสังเกต การตรวจวัด มีหลายวิธีในการคาดคะเนผลกระทบที่จะเกิดขึ้น รายละเอียดจะขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆ เช่น ขอบเขตของโครงการที่เสนอ พื้นที่ที่เกิดผลกระทบ และข้อมูลที่มีอยู่

ขั้นตอนที่ 6 ทำนายผลการตอบสนองของชุมชนและท้องถิ่นต่อผลกระทบที่เกิดขึ้นหาวิธีอย่างเปิดเผยสิ่งที่รู้เกี่ยวกับกลุ่มที่คาดว่าจะได้รับผลกระทบและชนิดของผลกระทบที่คาดการณ์ไว้

ขั้นตอนที่ 7 พิจารณาผลกระทบทางตรง ผลกระทบทางอ้อม และผลกระทบสะสม ขั้นตอนนี้เป็นประเด็นพื้นฐานของหลายๆ ขั้นตอน ผลกระทบทางสังคมทั้งหมดอาจไม่เกิดขึ้นในทันที อาจเกิดหลังเหตุการณ์ผ่านไปแล้ว รวมถึงอาจเกิดได้แม้ในพื้นที่ที่ห่างไกลจากโครงการ ผลกระทบสะสมจะมีความสำคัญมาก กลุ่มประชาชนพื้นเมืองหรือชนกลุ่มน้อยอาจได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงต่อความเสี่ยงของการสูญเสียวัฒนธรรม หรือสูญเสียคุณค่าไปเนื่องจากแรงกดดันต่างๆ ที่เกิดขึ้น

ขั้นตอนที่ 8 แนะนำทางเลือกใหม่เมื่อต้องการ เมื่อระบุผลกระทบที่รุนแรงและสำคัญออกมาได้แล้วต้องพิจารณาหาทางเลือกที่จะทำให้ปัญหาเบาบางลงหรือหมดไป และทำงานร่วมกับผู้วางแผนโครงการและกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบ เพื่อพิจารณาว่าทางเลือกนั้นมีความเป็นไปได้หรือไม่ ต้องแน่ใจว่าได้ทำการวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อมของทางเลือกต่างๆ แล้ว เมื่อมีการโต้แย้งที่เกี่ยวกับการพิจารณาทางเลือกหรือการเลือกทางเลือกเกิดขึ้น การเจรจาประนีประนอมจะช่วยแก้ไขข้อขัดแย้งได้ อย่างไรก็ตามผู้ประเมินผลกระทบทางสังคมจะต้องไม่ทำให้ตัวเองเป็น

ปัญหาหรือก่อความขัดแย้งใหม่ พึงระลึกลึกเสมอว่าในทุกสภาวะปัญหาและความขัดแย้ง แนวทาง และหลักการแก้ไขปัญหานั้นอาจไม่สามารถใช้ได้ ควรเชื่อในหลักการคิดวิเคราะห์เชิงบวก (Positive Thinking) โดยทุกฝ่ายพิจารณาหาทางออกของสังคมร่วมกัน

ขั้นตอนที่ 9 จัดทำมาตรการลดผลกระทบและติดตามตรวจสอบแผนบรรเทาปัญหาทำงานร่วมกับผู้วางแผน โครงการ และกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบเพื่อหาทางกำหนดมาตรการบรรเทาปัญหาทางสังคมที่อาจเกิดขึ้น และนำแผนนี้ไประบุไว้ในเอกสารและรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบทางสังคม ต้องมั่นใจว่าแผนบรรเทาปัญหาที่ต้องการนั้นมีการอธิบายอย่างชัดเจน สำหรับการตัดสินใจโดยมีผู้รับผิดชอบในการดำเนินงานงบประมาณ และมีโปรแกรมติดตามตรวจสอบที่จะทำให้มั่นใจว่ามาตรการบรรเทาปัญหานั้นเกิดขึ้นจริง โดยมี 3 มาตรการ คือ

- 1) มาตรการลดผลกระทบ (Mitigation Plan)
- 2) มาตรการติดตามประเมินผล (Monitoring Plan)
- 3) มาตรการเตือนล่วงหน้าก่อนเกิดเหตุการณ์ผลกระทบ (Precautionary Plan)

อย่างไรก็ตามอาจมีบางปัญหาที่เราไม่สามารถหาทางออกได้ในขณะนั้นควรใช้การเจรจาหรือกับทุกฝ่ายจะดีที่สุด

โครงการใดๆ ก็ตามจะได้รับการยอมรับและการสนับสนุนจากประชาชนมากขึ้นก็ต่อเมื่อประชาชนได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารที่ครอบคลุมอย่างเพียงพอและต่อเนื่อง การไม่ได้รับข้อมูลข่าวสารและการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมเป็นปัจจัยสำคัญที่จะส่งผลกระทบในทางลบต่อโครงการการสนับสนุนจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียของโครงการเป็นปัจจัยสำคัญที่จะส่งผลให้โครงการสามารถดำเนินการให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ของโครงการ และสามารถความเสี่ยงทางสังคมและการเมืองที่อาจเกิดขึ้นได้ ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นต้องให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในทุกกลุ่มได้มีโอกาสรับรู้ข้อมูลที่สำคัญของโครงการ ประเด็นการตัดสินใจหลักๆ และโอกาสที่จะสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการให้ข้อคิดเห็นในกระบวนการตัดสินใจของโครงการก่อนที่จะมีการอนุมัติโครงการ ดังนั้นการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากโครงการจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญที่จะขาดไม่ได้ การประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมทางสังคมแบบมีส่วนร่วมควรมีแนวทางและขั้นตอนการทำงานในลักษณะเดียวกันกับการทำการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมทางสังคมด้วย

ขั้นตอนการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมทางสังคมแบบมีส่วนร่วม

สามารถแบ่งได้เป็น 6 ขั้นตอนหลัก ดังนี้ (สำนักวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม, 2549)

1. การสรุปลักษณะโครงการ ประกอบด้วยข้อมูลเกี่ยวกับเหตุผลของโครงการ ข้อมูลการดำเนินโครงการและหน่วยงานที่รับผิดชอบ

2. การสำรวจทางสังคมเบื้องต้น ประกอบด้วย การประมวลข้อมูลเอกสารจากแหล่งข้อมูลต่างๆ และการประเมินสภาพสังคมอย่างเร่งด่วน เพื่อตรวจสอบความทันสมัยของข้อมูล และเพื่อหาข้อมูลลักษณะเด่นของชุมชน

3. การตั้งข้อสังเกตผลกระทบทางสังคม โดยศึกษาความสัมพันธ์และความสอดคล้องระหว่างข้อมูลลักษณะโครงการกับข้อมูลประชากร เศรษฐกิจและกายภาพของชุมชนและข้อมูลลักษณะเด่นของชุมชน นอกจากนี้ผู้ศึกษายังต้องศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างโครงการและคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรม ธรรมชาติและสุนทรียภาพ

4. การคาดการณ์ผลกระทบเบื้องต้น โดยการจัดทำตารางคาดการณ์ผลกระทบ อันประกอบด้วยกิจกรรมและระยะเวลาของการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของโครงการควบคู่กับการคาดการณ์ถึงผลกระทบ ผู้รับผลกระทบ ลักษณะผลกระทบ และมาตรการลดผลกระทบและนำตารางนี้ไปหารือกับชุมชนในพื้นที่

5. การสร้างข้อมูลพื้นฐานของโครงการ โดยการเก็บข้อมูลที่จะแสดงถึงสถานะในอดีตและปัจจุบันของชุมชนและโอกาสของชุมชนในกรณีที่ไม่มีโครงการ

6. การประเมินผลกระทบ ผู้ศึกษาจะประเมินว่าผลกระทบต่างๆ ที่ได้คาดการณ์ไว้มีโอกาที่จะเกิดในขอบเขตและมีลักษณะความรุนแรงที่ได้คาดการณ์ไว้หรือไม่ ทั้งนี้โดยพิจารณาจาก baseline data ที่ได้ประมวลไว้ และการศึกษาวิเคราะห์เพิ่มเติม และการประเมินผลกระทบทางสังคมในด้านต่างๆ เช่น การเปรียบเทียบชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากโครงการในกรณีที่มีและไม่มีโครงการ

ส่วนเทคนิคการมีส่วนร่วมที่สามารถนำมาใช้ได้ในการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมทางสังคมมีหลายรูปแบบ เช่น การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholder Analysis) การเปิดเผยข้อมูลข่าวสาร การหารืออย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ การจัดทำประชาพิจารณ์ เป็นต้น ซึ่งแต่ละเทคนิคจะมีวิธีการที่แตกต่างกัน และจะได้รายละเอียดของผลการศึกษาที่ต่างกัน ผู้ศึกษาจึงจำเป็นต้องใช้ดุลพินิจในการเลือกใช้เทคนิคการมีส่วนร่วมของประชาชนที่เหมาะสมกับบริบทและความเหมาะสมของแต่ละชุมชนด้วย

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า กิจกรรมของมนุษย์โดยเฉพาะการกำหนดนโยบายและโครงการพัฒนาหรือปรากฏการณ์ทางธรรมชาติหรือปัญหาทางสังคม ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อชุมชน เมื่อเกิดผลกระทบกับชุมชนที่เป็นผลกระทบทางตรง (Direct) และผลกระทบทางอ้อม (Indirect) ก่อผลกระทบทางบวกหรือผลกระทบทางลบกับชุมชน ทำให้เกิดการตอบสนองของประชาชนในชุมชนกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ในการศึกษาครั้งนี้จึงใช้แนวคิดการประเมินผลกระทบทางสังคมในการคาดการณ์สิ่งที่จะเกิดขึ้นในชุมชนหลังจากการกำหนดนโยบายและโครงการพัฒนาขึ้นในชุมชน

2.3 แนวคิดการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมนั้นมีความหมายแตกต่างกันไปตามบริบทของการมีส่วนร่วม เช่น การมีส่วนร่วมทางการเมือง การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา การมีส่วนร่วมในการพัฒนา เป็นต้น การมีส่วนร่วมในการพัฒนา คือ การที่ประชาชนหรือชุมชนมีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมในปฏิบัติการต่างๆ ทั้งในแง่ของการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมลงมือปฏิบัติ รวมถึงร่วมประเมินผล ในกิจกรรมหรือโครงการที่เกี่ยวข้องหรือส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่หรือการดำเนินชีวิตของคน ไม่ว่าจะเป็นส่วนในแง่ของการได้รับประโยชน์หรือเสียประโยชน์

หากกล่าวถึงการมีส่วนร่วมในการพัฒนา สิ่งที่มีกอธิบายอยู่เสมอคือ

1) ขั้นตอนของการมีส่วนร่วม มีการกล่าวถึงในลักษณะกระบวนการ ขั้นตอน หรือมิติการมีส่วนร่วม ดังนี้

1.1) กระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้อง

- 1) มีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนา
- 2) มีส่วนร่วมคิด ตัดสินใจแก้ไขปัญหาของตนเองที่เน้นการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันของประชาชน
- 3) มีส่วนร่วมในการให้ความคิดสร้างสรรค์และความชำนาญของประชาชนแก้ไขปัญหาที่วิสาหการที่เหมาะสม และ
- 4) มีส่วนสนับสนุนติดตามผลการปฏิบัติงานขององค์กรและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

1.2) ขั้นตอนของการมีส่วนร่วม จากกระบวนการให้ประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมพัฒนานั้นประกอบด้วยการมีส่วนร่วมในหลายลักษณะด้วยกัน ความชัดเจนในเรื่องดังกล่าว Cohen and Uphoff ได้จัดแบ่งขั้นตอนสำคัญว่าประกอบด้วย

ขั้นที่ 1 การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) ในกระบวนการของการตัดสินใจนั้นสิ่งแรกที่ต้องทำ คือ การกำหนดความต้องการ และการจัดลำดับความสำคัญ จากนั้นเลือกนโยบายและประชาชนที่เกี่ยวข้อง การตัดสินใจนี้เป็นกระบวนการต่อเนื่องที่ต้องดำเนินการไปเรื่อย ๆ ตั้งแต่การตัดสินใจในช่วงเริ่มต้น การตัดสินใจในช่วงดำเนินการวางแผน และการตัดสินใจในช่วงการปฏิบัติตามแผนที่วางไว้

ขั้นที่ 2 การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน (Implementation) ในส่วนที่เป็นองค์ประกอบของการดำเนินงานโครงการนั้นได้มาจากคำถามว่าใครจะทำประโยชน์ให้แก่โครงการได้บ้าง และจะทำประโยชน์ได้โดยวิธีใด เช่น การช่วยเหลือด้านทรัพยากร การบริหารงาน การประสานงาน และการขอความช่วยเหลือ เป็นต้น

ขั้นที่ 3 การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (Benefits) ในส่วนที่เกี่ยวกับผลประโยชน์นอกจากความสำคัญของผลประโยชน์ในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพแล้ว ยังจะต้องพิจารณาถึงการกระจายผลประโยชน์ภายในกลุ่มด้วย ผลของโครงการนี้รวมถึงผลประโยชน์ในทางบวกและผลเสียหรือผลในทางลบของโครงการด้วย

ขั้นที่ 4 การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation) การมีส่วนร่วมในการประเมินผลนั้น สิ่งสำคัญที่จะต้องสังเกต คือ ความเห็น (Views) ความชอบ (Preference) และความคาดหวัง (Expectation) ซึ่งมีอิทธิพลสามารถแปรเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคลในกลุ่มต่างๆ ได้ (Cohen, J.M., and Uphoff, N.T., 1980: 219-222)

1.3) มติของการมีส่วนร่วมในการพัฒนา กระบวนการมีส่วนร่วมอาจแบ่งได้ออกเป็น 3 มติที่สำคัญ คือ

มติแรก เป็นการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจว่าจะไรควรทำอย่างไร

มติที่สอง มีส่วนร่วมในการพัฒนา การลงมือปฏิบัติตามที่ได้ตัดสินใจ

มติที่สาม มีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดจากการดำเนินงาน

2) ระดับของการมีส่วนร่วม

ระดับของการมีส่วนร่วมในการพัฒนาสามารถแบ่งได้เป็น 8 ระดับ คือ

ระดับ 8 ประชาชนมีอำนาจในการตัดสินใจ (Citizen Control)

ระดับ 7 ตัวแทนรัฐเป็นผู้ตัดสินใจ (Delegated)

ระดับ 6 ร่วมเจรจาต่อรอง (Partnership)

ระดับ 5 ร่วมแสดงความคิดเห็น (Placation)

ระดับ 4 ร่วมให้คำปรึกษา (Consultation)

ระดับ 3 ร่วมรับรู้ข้อมูล (Informing)

ระดับ 2 ให้เข้าร่วมเพื่อลดแรงกดดัน (Therapy)

ระดับ 1 ถูกควบคุม/จัดการ (Manipulation)

การมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับ 6-8 คือ การมีส่วนร่วมในระดับการตัดสินใจ ระดับ 3-5 คือ การมีส่วนร่วมในบางส่วน และระดับ 1-2 คือ ไม่มีส่วนร่วม

3) ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม มี 3 ประการ คือ

3.1) ปัจจัยของสิ่งจูงใจ หมายถึง การที่ประชาชนจะเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมใดๆ นั้นจะมีเหตุผลที่สำคัญ คือ

ประการแรก มองเห็นว่าตนได้ผลตอบแทนในสิ่งที่ทำไป และ
 ประการที่สอง การได้รับการบอกกล่าวหรือได้รับการชักชวนจากบุคคลอื่น
 ให้เข้าร่วมโดยมีสิ่งจูงใจเป็นตัวนำ

3.2) ปัจจัยโครงสร้างของโอกาสหรือช่องทางในการเข้าร่วม หมายถึง การมองเห็น
 ช่องทางในการมีส่วนร่วม และมองเห็นประโยชน์ที่จะได้รับหลังจากการมีส่วนร่วม ดังนั้น พื้นฐาน
 ทางด้านโครงสร้างของช่องทางการมีส่วนร่วมจึงควรมีลักษณะดังนี้

ประการแรก เปิดโอกาสให้ทุกคนในชุมชนมีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมในการ
 พัฒนารูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง

ประการที่สอง มีการกำหนดเวลาที่ชัดเจนแน่นอนเพื่อผู้ที่เข้าไปมีส่วนร่วมจะ
 ได้สามารถกำหนดเงื่อนไขตามสภาพที่เป็นจริงของตนเองได้ และ

ประการที่สาม มีการกำหนดลักษณะของกิจกรรมที่แน่นอนว่าจะทำอะไร

3.3) ปัจจัยด้านอำนาจ ในการส่งเสริมกิจกรรมของการมีส่วนร่วม หมายถึง การที่
 ประชาชนสามารถกำหนดเป้าหมาย วิธีการและผลประโยชน์ของกิจกรรมได้

อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2541) กล่าวสรุปเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมไว้ว่า โดยปกติแล้วการมี
 ส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการพัฒนาและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้นมีความจำเป็นอย่างยิ่ง
 เพราะสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนนั้น ตัวประชาชนจะเป็นผู้ทราบดีว่าเกิดปัญหาอะไรตนเอง
 ต้องการอะไร และผลกระทบจากการพัฒนานั้นจะเกิดอะไรกับประชาชนในพื้นที่ การให้ประชาชนมี
 ส่วนร่วมในการพัฒนานั้น จึงก่อให้เกิดผลดีต่อสถานการณ์ที่เป็นปัญหานั้น ๆ ในลักษณะที่สามารถ
 วิเคราะห์ปัญหาได้ตรงตามความเป็นจริงเท่ากับเป็นการใช้ทรัพยากรที่จะทุ่มเทลงไปในการพัฒนา
 อย่างคุ้มค่า เพราะถ้าหากประชาชนได้เกิดความรู้สึกว่าตนเองเป็นเจ้าของสิ่งใดแล้ว ก็จะมีสำนึกใน
 การดูแลและรักษาสິงนั้นต่อไปด้วย

ชูเกียรติ ลีสวรรณ์ (2534 ; 2541) กล่าวว่า แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมเกิดมาจากความ
 เชื่อที่ว่ามนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีปัญญา ตระหนักรู้และควบคุมสิ่งแวดล้อมได้ ดังนั้น มนุษย์ไม่ว่าจะ
 อยู่ห่างไกลเพียงใด จึงควรมีส่วนร่วมในกิจกรรมที่มีผลกระทบต่อชีวิตของเขาเอง นอกจากนั้นแล้ว
 การมีส่วนร่วมยังช่วยลดปัญหาความแปลกแยก เนื่องจากการนำเข้าสู่สิ่งต่างๆ จากภายนอกเข้าไปใน
 ชุมชนนั้นด้วย การมีส่วนร่วมไม่ได้มีความหมายเพียงแค่การมีส่วนร่วมช่วยเหลือสนับสนุนโครงการ
 เท่านั้น หากแต่ยังรวมไปถึงขั้นตอนสำคัญอย่างเช่น การตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการนั้นๆ ด้วย

ซูเกียรติ ลีสุวรรณ (2550) กล่าวว่า การวิเคราะห์ชุมชนอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal-PRA) มีความคิดความเชื่อที่แฝงอยู่เบื้องหลังคือ

1. การพัฒนาจะต้องก่อให้เกิดความมั่นคง มีความยั่งยืนและสมดุล
2. ชาวบ้านผู้ด้อยโอกาสจะต้องได้รับอำนาจและมีปากเสียงเพิ่มมากขึ้น
3. ชาวบ้านไม่ว่าจะยากจนเพียงใด มีความรู้ความสามารถ มีความเป็นมืออาชีพและมีเหตุผลเฉพาะของตนเอง ดังนั้นจึงควรจะได้รับผิชอบในการศึกษา วิเคราะห์และวางแผนได้ด้วยตัวเอง
4. มีความแตกต่างระหว่างกรอบคิดของชาวบ้านกับของคนนอก
5. นักพัฒนาจำเป็นต้องมีการฝังตัวในชุมชนเพื่อการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสนทนาแบบไม่เร่งรีบ รวมถึงมีทัศนคติและพฤติกรรมที่กลมกลืนกับชุมชน ใช้ความยืดหยุ่นในการเรียนรู้แทนที่จะใช้เหตุผลตรงแบบวิทยาศาสตร์

จึงอาจสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมของชุมชนแต่ละชุมชน โดยที่คนในชุมชนเห็นความสำคัญของปัญหาหรือสิ่งที่สำคัญของชุมชนที่ควรได้รับการแก้ไขหรือดำรงให้คงอยู่ อาจเริ่มจากการร่วมกันคิด ร่วมกันปฏิบัติ ลองผิดลองถูกและนำไปสู่การปรับแก้ให้เหมาะสมกับสภาพที่เป็นจริงหรือส่งเสริมให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ในทุกระดับของชุมชน

ในการศึกษาครั้งนี้ใช้แนวคิดการมีส่วนร่วมไปใช้เป็นแนวทางการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนอย่างเหมาะสม ชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจโครงการต่างๆ ที่จะส่งผลการดำรงวิถีชีวิต ทรัพยากรท้องถิ่นและความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน เกิดความร่วมมือในการป้องกันปัญหาที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคตได้อย่างรอบคอบ เพื่อให้ลดระดับความรุนแรงของผลกระทบทางลบจากการดำเนินโครงการให้เหลือน้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้

2.4 แนวคิดการวิจัยอนาคตโดยใช้เทคนิค EFR (Ethnographic Futures Research)

2.4.1 ความหมายของการวิจัยอนาคต

จุมพล พูลภัทรชีวิน กล่าวถึง การวิจัยอนาคตหรืออนาคตศึกษาว่า เป็นคำที่แปลมาจากคำภาษาอังกฤษว่า Futures Studies ซึ่งหมายถึงวิชาสาขาใหม่ที่ศึกษาถึงแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการศึกษาอนาคต ตลอดจนระเบียบวิธีที่ใช้ในการศึกษาแนวโน้ม และทางเลือกต่างๆ ที่มีความเป็นไปได้ในอนาคต (<http://203.121.160.35/annual2003/abstract/symposium5.html>)

อนาคตศึกษาประกอบไปด้วยเนื้อหาอย่างน้อย 2 ส่วนใหญ่ๆ คือ

- 1) ส่วนที่เป็นแนวคิด (Perspectives) และทฤษฎี (Theories) ซึ่งอาจใช้คำรวมว่า อนาคตนิยม (Futurism)
- 2) ส่วนที่เป็นระเบียบวิธี (Methodologies) ซึ่งอาจเรียกว่าการวิจัยอนาคต (Futures Research)

ส่วนธีรวุฒิ เอกะกุล (2549: 25) ให้ความหมายของการวิจัยอนาคตว่าเป็นระเบียบวิธีการวิจัยที่ค้นคว้าหาความรู้เกี่ยวกับอนาคต ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ความรู้ของอนาคตศาสตร์ ประกอบด้วยภารกิจและงานของมนุษย์ในทุกด้าน การวิจัยเชิงอนาคตมีวัตถุประสงค์สำคัญ 2 ประการคือ

- 1) เป็นการเปลี่ยนความคิดที่ว่า ทุกคนกำลังเดินไปสู่อนาคตที่ควบคุมไม่ได้ ซึ่งในความเป็นจริงการเดินไปสู่อนาคตมีหลายทางให้เลือกได้ สามารถหลบหลีกอนาคตที่ไม่พึงประสงค์ได้
- 2) เป็นการขยายแนวคิดของการพยากรณ์แบบง่าย ๆ ไปสู่การอธิบายผลของกิจกรรมอันหลากหลายที่จะเกิดขึ้น เพื่อเป็นช่องทางที่จะทำให้สามารถกำหนดคนโยบายที่มีประสิทธิภาพ จนเป็นผลทำให้เกิดอนาคตที่พึงประสงค์ได้

จึงอาจสรุปได้ว่า การวิจัยอนาคต หมายถึง การวิจัยที่ใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ในการศึกษาแนวโน้มของข้อมูลในปัจจุบัน เพื่อใช้เป็นแนวทางในการทำนายสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต และนำผลการวิจัยที่ได้ไปใช้ประกอบการตัดสินใจในสิ่งที่ต้องการให้เกิดขึ้น และหรือป้องกันสิ่งที่ไม่ต้องการไม่ให้เกิดขึ้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การควบคุมและผลักดันสิ่งต่างๆ ในอนาคตให้เป็นไปในทางที่มนุษย์ต้องการ

2.4.2 จุดมุ่งหมายของการวิจัยอนาคต

จุมพล พุทธิพรชีวิน (อ้างแล้ว) กล่าวถึงจุดมุ่งหมายหลักหรือเป้าหมายของการศึกษาและการวิจัยอนาคตว่า มีใช้อยู่ที่การทำนายที่ถูกต้องแม่นยำ เพราะเรื่องของอนาคตเป็นเรื่องที่ยังไม่เกิดขึ้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เราไม่มีข้อเท็จจริง (Facts) เกี่ยวกับอนาคต มีแต่เพียงการคาดการณ์และความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวโน้มที่เป็นทางเลือกที่คาดว่าจะมีความเป็นไปได้ (Possible Alternative Trends) เท่านั้น

เป้าหมายหลักของการศึกษา และการวิจัยอนาคตอยู่ที่การสำรวจและศึกษาแนวโน้มที่เป็นไปได้ หรือน่าจะเป็นของเรื่องที่ศึกษาให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ทั้งที่พึงประสงค์และไม่พึงประสงค์ เพื่อหาทางทำให้แนวโน้มที่พึงประสงค์เกิดขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็หาทางป้องกัน หรือขจัดแนวโน้มที่ไม่พึงประสงค์ด้วยการกระทำในปัจจุบัน (The Future is NOW.)

2.4.3 ประโยชน์ของการวิจัยอนาคต

การศึกษาและการวิจัยอนาคตมีประโยชน์หลายประการ ดังต่อไปนี้

2.4.3.1 การศึกษาและการวิจัยอนาคตช่วยให้ได้ข้อมูลที่สำคัญ และจำเป็นเกี่ยวกับอนาคตที่จะนำมาใช้ในกระบวนการตัดสินใจ การกำหนดนโยบาย และการวางแผน เพราะการศึกษาและการวิจัยอนาคตมักจะให้หรือนำไปสู่สิ่งต่างๆ ดังต่อไปนี้

- ให้กรอบสำหรับการตัดสินใจหลายรูปแบบ
- บ่งชี้ถึงอันตรายและโอกาสต่างๆ
- แนะนำวิธีแก้ปัญหาแบบต่างๆ
- ช่วยประเมินนโยบายและการปฏิบัติต่างๆ
- ช่วยให้เห็น และเข้าใจปัจจุบันและอดีตดีขึ้น
- ช่วยเพิ่มทางเลือก
- กำหนดจุดหมายและแสวงหาวิธีที่จะบรรลุจุดหมาย

2.4.3.2 ช่วยเตรียมมนุษย์ให้มีความพร้อมที่จะเผชิญกับโลกที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง โดยการ

1) ให้ประสบการณ์ล่วงหน้า (Pre-experience) แก่มนุษย์ว่าอนาคตอาจจะเป็นอย่างไร เพื่อจะได้เตรียมพร้อมว่าควรจะทำตัวอย่างไร จะได้ไม่เกิดหรือลดอาการ Future Shock

2) ให้การรับรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตบนโลกที่เต็มไปด้วยการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วและสับสน การรับรู้หรือมโนทัศน์ดังกล่าว ได้แก่

- การเปลี่ยนแปลงเป็นกระบวนการปกติตามธรรมชาติ
- การเปลี่ยนแปลงเล็กน้อยอาจจะกลายเป็นการเปลี่ยนแปลงที่

ยิ่งใหญ่ต่อมา

- การเลือก (Choice) เป็นสิ่งจำเป็น การปฏิเสธที่จะเลือกก็คือการ

เลือก

- โลกในอนาคตน่าจะแตกต่างอย่างสิ้นเชิงในหลายๆ ด้านจากโลก

ปัจจุบัน

- มนุษย์มีความรับผิดชอบต่ออนาคตของเขา อนาคตมิใช่เป็นเพียง

สิ่งที่ปรากฏขึ้นต่อหน้าเขาเท่านั้น

- วิธีการที่ได้ผลในอดีต อาจจะไม่ได้ผลในอนาคต เพราะ

สภาพการณ์มันเปลี่ยนไป

3) กระตุ้นให้มนุษย์ทำการศึกษานาคตอย่างมี “สติ”

2.4.3.3 ช่วยให้ผู้เห็นถึงความสำคัญและความสัมพันธ์ของระบบต่างๆ ทำให้เกิดความร่วมมือระหว่างกันมากขึ้น

2.4.3.4 ช่วยชี้แนะและเสริมสร้างความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และความคิด

2.4.3.5 ช่วยให้เกิดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เพราะไม่ติดอยู่กับปัญหาในอดีตและปัจจุบัน

2.4.3.6 ช่วยกระตุ้นให้มนุษย์ (ทั้งเด็กและผู้ใหญ่) ใฝ่หาความรู้โดยการเป็นผู้สร้างความรู้มากกว่าเรียน สิ่งที่คุณอื่นบอกหรือทำมาแล้วแต่เพียงอย่างเดียว

2.4.3.7 ให้นำแนวคิดในการพัฒนาปรัชญาชีวิตที่ผสมกลมกลืน

2.4.3.8 ให้สันติภาพและความสนุกเพลิดเพลิน

2.4.4 ขอบเขตของการวิจัยอนาคต

มล. พันธุ์สุรย์ ลดาวัลย์ (2524: 144-160) กล่าวว่า การวิจัยตามแนว EFR มิได้ต้องการจะ “ศึกษาถึงอนาคต” เพียงแต่ต้องการจะหาความจริง อธิบาย วิเคราะห์ และทราบถึงสภาพลักษณะของคนในปัจจุบัน ซึ่งมีต่อวัฒนธรรมหรือปรากฏการณ์ต่างๆ ในอนาคตที่คาดว่าจะเกิดขึ้นว่าเป็นอย่างไร โดยอธิบายได้ดังนี้

2.4.4.1 การฉายภาพอนาคต (Projection) หมายถึง ถ้อยแถลงที่แสดงเงื่อนงำถึงสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ซึ่งการจะทำให้ได้ต้องอาศัยข้อมูลที่ถูกต้องจากอดีตถึงปัจจุบันจำนวนหนึ่งแล้วใช้เทคนิคในการคำนวณฉายภาพปรากฏการณ์ใดปรากฏการณ์หนึ่งในอนาคต

2.4.4.2 การพยากรณ์ (Forecast) หมายถึง การเสนอภาพในอนาคตที่น่าจะเป็นไปได้มากที่สุด จากการฉายภาพในอนาคตหลายๆ ทางเข้าด้วยกัน ในบางครั้งการพยากรณ์ถือเป็นผลที่ได้จากโครงการวิจัยเชิงอนาคต แต่ไม่จำเป็นเสมอไป เพราะโครงการวิจัยอนาคตนั้นสามารถจะได้รับการยอมรับแม้ว่าจะไม่มีการพยากรณ์อะไรเลยก็ตาม ปกติการพยากรณ์จะเป็นการนำผลจากปรากฏการณ์ต่างๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตมาสรุปหรือมาเป็นแนวทางเลือก

2.4.4.3 การสร้างมโนภาพแห่งอนาคต (Scenario) เป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการวิจัยตามแนวทาง EFR ภาพในอนาคตในที่นี้หมายถึง การเล่าเรื่องราวในอนาคตหรือ “ประวัติศาสตร์อนาคต” (Future History) เพื่อทราบถึงประเด็นสำคัญ 2 เรื่องด้วยกัน คือ

- 1) สิ่งต่างๆ จะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรในช่วงอนาคตข้างหน้า และ
- 2) การเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่างๆ นั้นมีกระบวนการอย่างไร

2.4.5 เทคนิคการวิจัยแบบ EFR (Ethnographic Futures Research)

เทคนิคการวิจัยแบบ EFR (Ethnographic Future Research) เป็นเทคนิคที่พัฒนามาจากระเบียบวิธีวิจัยทางมานุษยวิทยาที่เรียกว่า การวิจัยชาติพันธุ์วรรณา (Ethnographic Research) โดยศาสตราจารย์ ดร. โรเบิร์ต บี เทกสเตอร์ (Robert B. Textor) แห่งมหาวิทยาลัยสแตนฟอร์ด สหรัฐอเมริกา (จุมพล พูลภัทรชีวิน, 2540: 263)

EFR เป็นเทคนิคการวิจัยที่พยายามจะดึงเอาอนาคตภาพและค่านิยมต่างๆ ที่เกี่ยวกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มประชากรที่ศึกษา โดยการสัมภาษณ์ที่มีลักษณะเฉพาะ กล่าวคือ เป็นการสัมภาษณ์แบบเปิดและไม่ชี้นำ (Non-Directive, Open-Ended) โดยผู้วิจัยอาจมีหัวข้อหรือประเด็นที่เตรียมไว้ประกอบเพื่อกันลืม แต่จะไม่มีลักษณะของการถามแบบชี้นำ หลักการสัมภาษณ์แบบ EFR นี้ถือว่าผู้ให้สัมภาษณ์เป็นผู้ควบคุมการสัมภาษณ์และมีอิสระในการให้สัมภาษณ์อย่างเต็มที่ ลักษณะของการสัมภาษณ์แบบ EFR ที่เด่นและแตกต่างไปจากการสัมภาษณ์แบบอื่น คือ จะมีการแบ่งช่วงสัมภาษณ์ออกเป็นช่วงๆ โดยอาจจะแบ่งตามหัวข้อที่สัมภาษณ์ หรือตามช่วงเวลาที่เหมาะสมเช่น ทุกๆ ประมาณ 10 นาที ผู้สัมภาษณ์จะทำการสรุปการสัมภาษณ์จากบันทึกที่จดไว้หรือจากเทปบันทึกเสียงให้ผู้สัมภาษณ์ฟัง และขอให้ผู้สัมภาษณ์ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงและแก้ไขคำสัมภาษณ์ได้ กระบวนการเช่นนี้เรียกว่า เทคนิคการสรุปสะสม (Cumulative Summarization Technique) โดยจะทำเช่นนี้จนจบการสัมภาษณ์เพื่อที่จะช่วยให้ผู้วิจัยมีความเชื่อมั่นเพิ่มขึ้นว่า ข้อมูลที่ได้นั้นมีความน่าเชื่อถือ คือ มีทั้งความตรง (Validity) และความเที่ยงตรง (Reliability) ของข้อมูลเพิ่มขึ้น

โดยปกติการสัมภาษณ์แบบ EFR นี้ประกอบไปด้วยอนาคตภาพที่เป็นทางเลือก (Alternative) 3 ภาพ และเรียงลำดับกันไปคือ อนาคตภาพทางดี (Optimistic Realistic Scenario) อนาคตภาพทางร้าย (Pessimistic Realistic Scenario) และอนาคตภาพที่น่าจะเป็นไปได้มากที่สุด (Most Probable Scenario) อนาคตภาพทั้ง 3 ภาพนี้จะประกอบไปด้วยแนวโน้มในอนาคตที่ผู้ให้สัมภาษณ์คาดว่าจะมีโอกาสเกิดขึ้น ด้วยเหตุนี้จึงมีการใช้คำว่า Realistic กำกับไว้ทั้งในอนาคตภาพทางดีและภาพทางร้าย

เมื่อสัมภาษณ์ครบทั้ง 3 ภาพตามขั้นตอนเสร็จแล้ว ผู้สัมภาษณ์อาจจะสรุปการสัมภาษณ์ให้ผู้ให้สัมภาษณ์ฟังทั้งหมดอีกครั้งหนึ่ง และขอให้ผู้ให้สัมภาษณ์ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงแก้ไขและ/หรือเพิ่มเติมคำสัมภาษณ์อีก หรืออาจจะนำผลการสัมภาษณ์ที่จดบันทึกหรืออัดเทปไว้กลับไปเรียบเรียงใหม่ แล้วส่งผลการสัมภาษณ์ที่เรียบเรียงแล้ว (Protocal) ไปให้ผู้สัมภาษณ์อ่านและตรวจแก้ไขเป็นการส่วนตัวก็ได้ หลังจากนั้นจึงนำผลการสัมภาษณ์มาทำการวิเคราะห์เพื่อจะหาฉันทามติระหว่างกลุ่มผู้ให้สัมภาษณ์ แล้วนำแนวโน้มที่มีฉันทามติมาเขียนเป็นอนาคตภาพ ซึ่งเป็นผลการวิจัย

2.4.6 การสัมภาษณ์และหลักและแนวทางในการสัมภาษณ์

พันธุสุริย์ ลดาวัลย์ มล. (อ้างแล้ว) กล่าวถึงการสัมภาษณ์และหลักและแนวทางในการสัมภาษณ์วิธีการ EFR ดังนี้

2.4.6.1 การสัมภาษณ์ จะถามผู้ให้สัมภาษณ์ถึงปัญหาหรือปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคต เป้าหมายสำคัญของการสัมภาษณ์ตามแนว EFR คือ การให้ผู้ถูกสัมภาษณ์สร้างภาพในอนาคต ซึ่งจะสนับสนุนข้อสรุปจากแนวการมองที่บุคคลเหล่านี้มีส่วนร่วมเกี่ยวกับวัฒนธรรมหรือปรากฏการณ์ที่น่าจะเป็นไปได้ในอนาคต หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งเป็นการสร้างหรือยกระดับจิตสำนึกของผู้ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับสังคมในอนาคตของเขา

2.4.6.2 หลักและแนวทางในการสัมภาษณ์

ประการแรก คือ การพยายามสร้างความสัมพันธ์ที่ดีและความไว้วางใจระหว่างผู้สัมภาษณ์กับผู้ให้สัมภาษณ์ว่าข้อมูลหรือคำตอบที่เขาให้ไปนั้นจะนำไปใช้ประโยชน์ในทางวิชาการเพียงอย่างเดียว และการให้สัมภาษณ์นั้นจะไม่เป็นอันตรายต่อผู้ให้สัมภาษณ์

ประการที่สอง การกระตุ้นให้ผู้ถูกสัมภาษณ์เป็นอิสระจากสภาพที่ถูกปิดกั้น หรือจำกัดจากการพิจารณาตัดสินเรื่องใด ๆ โดยการมองเฉพาะในช่วงระยะเวลาอันสั้น ซึ่งอาจทำให้ขาดความรอบคอบ รัดกุมและการตระหนักถึงความสำคัญของปัญหานั้นๆ ซึ่งโดยแท้จริงแล้วจำเป็นจะต้องพิจารณาหรือคาดการณ์ล่วงหน้าให้ไกลมากกว่าเดิม นั่นคือ พยายามลดสิ่งที่เรียกว่าการยึดติดกับสิ่งเฉพาะหน้า (Tempocentrism)

ประการที่สาม คือ การพยายามให้ผู้ให้สัมภาษณ์ได้แสดงความคิดเห็นออกมาอย่างเสรี โดยไม่มีความกลัวหรือความลำบากใจใดๆ

ประการที่สี่ คือ การไม่ทำให้ผู้ให้สัมภาษณ์สร้างมโนภาพในทางเพื่อฝัน แต่ต้องพยายามให้พูดหรือพยากรณ์ภาพอนาคตในแง่ที่น่าจะเป็นจริงหรือเป็นไปได้

ประการที่ห้า ต้องมีศิลปะในการซักถามที่ทำให้ผู้ให้สัมภาษณ์พิจารณาถ้อยแถลง นำเอาการเรียนรู้ การรับรู้ การตั้งสมมติฐานทางวัฒนธรรม และการสัมผัสกับปรากฏการณ์ที่เขาประสบอยู่ออกมาเป็นฐานในการวิเคราะห์และสร้างภาพในอนาคตให้เป็นระบบในขอบเขตของความเป็นไปได้

ประการที่หก การสร้างปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ซึ่งจะเปิดโอกาสให้ผู้ให้สัมภาษณ์ตรวจสอบและแก้ไขคำให้สัมภาษณ์ของตนได้ตลอดเวลา

ประการสุดท้าย คือ การสร้างบรรยากาศที่เหมาะสมให้เกิดขึ้นกับการสัมภาษณ์การวิจัยแบบ EFR สามารถสรุปขั้นตอนใหญ่ๆ ได้ดังนี้คือ

กำหนดกลุ่มตัวอย่าง

1) สัมภาษณ์ ซึ่งมีลักษณะเฉพาะคือ

- เป็นแบบเปิดและไม่ชี้แนะ (Non-Directive , Open-Ended)
- เป็นแบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-Structured Interview) คือมีการเตรียม

หัวข้อหรือประเด็นการสัมภาษณ์ไว้ล่วงหน้า

- ใช้เทคนิคการสรุปสะสม (Cumulative Summarization)
- สัมภาษณ์อนาคตภาพ 3 แบบ คือ
Optimistic-Realistic (O-R)
Passimistic-Realistic (P-R)
Most-Probable (M-P)

2) วิเคราะห์/สังเคราะห์หาจันทมติ

3) เขียนอนาคตภาพ (Scenario Write-Up) จุมพล พูลภัทรชีวิน (2540: 263)

สรุปได้ว่าการศึกษาและการวิจัยอนาคตช่วยให้ได้ข้อมูลที่สำคัญและจำเป็นเกี่ยวกับอนาคตที่จะนำมาใช้ในกระบวนการตัดสินใจ การกำหนดนโยบายและการวางแผน เพื่อหาทางทำให้แนวโน้มที่พึงประสงค์เกิดขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็หาทางป้องกันหรือจัดแนวโน้มที่ไม่พึงประสงค์ด้วย

2.5 แนวคิดการจัดทำแผนยุทธศาสตร์/แผนงาน/โครงการ

การจัดทำแผนยุทธศาสตร์/แผนงาน/โครงการ เป็นกระบวนการกำหนดทิศทางในอนาคต โดยกำหนดสภาพการณ์ที่ต้องการบรรลุและแนวทางในการบรรลุบนพื้นฐานของการรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลอย่างรอบด้านและเป็นระบบ ทั้งนี้จะต้องสอดคล้องกับศักยภาพของท้องถิ่น และปัญหา/ความต้องการของประชาชนในท้องถิ่นด้วย

ทั้งนี้ เนื่องจากแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาเป็นแผนพัฒนาที่มุ่งไปสู่สภาพการณ์ที่ต้องการให้เกิดขึ้นในอนาคต เป็นกรอบในการกำหนดทิศทางการพัฒนาให้มุ่งไปสู่สภาพการณ์อันพึงประสงค์ได้อย่างเท่าทันกับการเปลี่ยนแปลง โดยสามารถจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดได้อย่างมีประสิทธิภาพ การจัดทำแผนยุทธศาสตร์การพัฒนา จึงเป็นการกำหนดทิศทางการพัฒนาที่ต้องกำหนดถึงสภาพการณ์ที่ต้องการจะบรรลุและแนวทางในการที่จะทำให้บรรลุถึงสภาพการณ์นั้น

การจัดทำแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ดีจะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของการรวบรวมและการวิเคราะห์ข้อมูลอย่างรอบด้านและเป็นระบบ ทั้งนี้ เพื่อให้แผนยุทธศาสตร์สามารถนำไปสู่การแก้ไขปัญหาและสนองตอบความต้องการของประชาชนในท้องถิ่นได้อย่างแท้จริง

การวางแผนนั้นมีอยู่ด้วยกัน 2 ส่วน คือ ส่วนแรก เป็นการกำหนดเป้าหมายและแนวทางการปฏิบัติ ซึ่งมักจะเรียกกันว่า การวางแผนนโยบาย (Policy Planning) หรือการวางแผนยุทธศาสตร์ (Strategic Planning) ส่วนอีกส่วนหนึ่งคือ การนำเป้าหมายออกไปปฏิบัติ ซึ่งมักเรียกกันว่า แผนงาน การวางแผนโครงการหรือการวางแผนการบริหาร (Administrative Planning)

Paine & Naumes (1975) ได้กล่าวถึงการกำหนดนโยบายและยุทธศาสตร์องค์กรว่า ในองค์กรหนึ่งๆ นั้น จะมีลำดับชั้นของกฎการปฏิบัติงาน 4 ประการ คือ ภารกิจ วัตถุประสงค์ นโยบายและยุทธศาสตร์ โดยกฎดังกล่าวจะมีความสัมพันธ์กันในลักษณะวิถีทางกับจุดมุ่งหมาย (Means-End) ซึ่งองค์ประกอบในลำดับล่างจะส่งผลต่อองค์ประกอบในลำดับที่สูงขึ้นถัดไป ดังนี้

1. **พันธกิจ (Missions)** หมายถึง ขอบข่ายการปฏิบัติงานขององค์กร ซึ่งอาจกำหนดรูปของการผลิตและการตลาด หรือในรูปของการบริการหรือลูกค้า
2. **วัตถุประสงค์ขององค์กร (Organization Objectives)** หมายถึง ผล (Results) จุดหมายหรือเป้าหมาย ที่คาดหวังว่าจะเกิดขึ้น โดยมีพื้นฐานจากภารกิจขององค์กร
3. **นโยบาย (Policies)** หมายถึง แนวทางการปฏิบัติงานอย่างกว้างๆ (Broad Guides) สำหรับผู้บริหาร ผู้นิเทศก์ หรือผู้ปฏิบัติงาน เพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ โดยวัตถุประสงค์หนึ่งอาจมีได้มากกว่า 1 นโยบาย ขึ้นอยู่กับทรัพยากรทางการบริหารที่มีอยู่
4. **ยุทธศาสตร์ (Strategies)** หมายถึง แนวปฏิบัติหลักที่กำหนดอย่างเจาะจงเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ขององค์กร โดยยุทธศาสตร์นี้อาจมีการวางแผนกำหนดไว้ล่วงหน้า หรืออาจตัดสินใจกำหนดขึ้นได้ตลอดระยะเวลา ซึ่งเมื่อรวมกันทั้งหมดแล้วจะเป็นชุดของยุทธศาสตร์โดยรวมทั้งหมด

Massie & Douglas (1981) ได้กล่าวถึงการจัดทำแผนยุทธศาสตร์ว่าเป็นกระบวนการกำหนดจุดหมายระยะยาวขององค์กร (Long Range Goals) การเลือกวิถีทาง (Means คือ ยุทธศาสตร์และนโยบาย) เพื่อให้บรรลุจุดหมายนั้น ตลอดจนการจัดสรรทรัพยากร และการพัฒนาแผนระยะยาวเพื่อบรรลุจุดหมายขององค์กร โดยได้อธิบายว่า

1. **จุดหมายขององค์กร (Goals of Organization)** เป็นจุดมุ่งหมายสุดท้ายที่องค์กรมุ่งบรรลุให้ถึง เป็นพื้นฐานของการวางแผนยุทธศาสตร์
2. **พันธกิจ (Missions)** หมายถึง ขอบข่ายของกิจกรรมที่องค์กรดำเนินอยู่
3. **ยุทธศาสตร์** หมายถึง ทิศทางหรือแบบแผนการดำเนินงานในระยะยาวขององค์กร ซึ่งกำหนดขึ้นโดยคำนึงถึงความสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมภายนอก แต่อาจเปลี่ยนแปลงได้หากสภาพแวดล้อมมีการเปลี่ยนแปลง

นอกจากนี้ Massie & Douglas ยังได้แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างยุทธศาสตร์กับนโยบายไว้ กล่าวคือ นโยบายเป็นแนวทางที่กำหนดเพื่อช่วยให้ผู้บริหารสามารถประสานความพยายามในการทำหน้าที่ของสมาชิกภายในองค์กรได้ง่ายขึ้น เนื่องจากมีแนวทางหรือขอบข่ายที่ชัดเจน ไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงปัจจัยต่างๆ หรือทางเลือกอื่นๆ มากนัก ในขณะที่ยุทธศาสตร์เป็นแนวทางการจัดกิจกรรมขององค์กรให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมภายนอก

Hellriegel & Slocum (1982) ได้กล่าวถึง แผนยุทธศาสตร์ว่าเป็นกระบวนการวิเคราะห์สภาพแวดล้อม ระบุธรรมชาติขององค์กร กำหนดจุดมุ่งหมาย และจำแนก ประเมิน และเลือกแนวทางการปฏิบัติสำหรับองค์กร โดยกระบวนการของแผนยุทธศาสตร์จะก่อให้เกิดปัจจัยป้อนออก (Outputs) ในรูปที่เป็นจุดหมายและยุทธศาสตร์สำคัญเข้าสู่กระบวนการของแผนปฏิบัติการ (Operational Plan) โดยแปลงจุดหมายและยุทธศาสตร์องค์กรเป็นยุทธศาสตร์การปฏิบัติงานที่มีความละเอียดชัดเจนขึ้น

ความจำเป็นและประโยชน์ของการวางแผนเชิงยุทธศาสตร์

ทศพร ศิริสัมพันธ์ (2539) ได้กล่าวถึงความจำเป็นของการวางแผนเชิงกลยุทธ์หรือยุทธศาสตร์ว่ามีความจำเป็นอย่างมากสำหรับผู้บริหารขององค์กรสมัยใหม่ที่มุ่งหวังผลสำเร็จในการดำเนินงาน เนื่องจาก ในปัจจุบันสภาพแวดล้อมของประเทศมีการเปลี่ยนแปลงและขยายตัวอย่างรวดเร็ว ทั้งการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม เศรษฐกิจ ฯลฯ ซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบทั้งที่เป็น โอกาสและภัยอุปสรรคต่อองค์กร นอกจากนี้ ผู้บริหารขององค์กรมีความจำเป็นที่จะต้องพิจารณาจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดให้เกิดประโยชน์สูงสุด ทั้งในแง่ของงบประมาณ บุคลากร ตลอดจนเครื่องมืออุปกรณ์ต่างๆ ประกอบกับการขยายตัวและความสลับซับซ้อนขององค์กรทำให้ผู้บริหารจะต้องพยายามกำหนดทิศทาง จุดมุ่งหมาย วัตถุประสงค์ และแนวทางการดำเนินงานที่ชัดเจน

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า การวางแผนเชิงยุทธศาสตร์ เป็นเครื่องมือสำคัญของผู้บริหารในการปรับเปลี่ยนองค์กรให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงในสภาพแวดล้อม โดยการวางแผนยุทธศาสตร์เป็นประโยชน์หลายประการต่อการบริหารงานในองค์กรต่างๆ ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

1. ช่วยทำให้ผู้บริหารของแต่ละหน่วยงานหันมาให้ความสนใจอย่างแท้จริงในเรื่องขององค์กรมากขึ้น
2. กระตุ้นให้ผู้บริหารทราบถึงปัญหา อุปสรรคตลอดจนการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่อาจจะเกิดขึ้นและเตรียมหามาตรการรองรับไว้ล่วงหน้า อันเป็นการลดความเสี่ยงและความเสียหายที่จะเกิดขึ้นกับองค์กร

3. ช่วยทำให้ผู้บริหารเกิดความเข้าใจในธรรมชาติของการดำเนินงานอย่างชัดเจนขึ้น และมองเห็นภาพของการพัฒนางานในอนาคต

4. ช่วยระบุถึงโอกาสและอุปสรรคในการดำเนินงานในอนาคตให้การปรับเปลี่ยน ทิศทาง และภารกิจงานขององค์กรเป็นไปอย่างถูกต้อง เหมาะสม

5. ช่วยทำให้การกำหนดวัตถุประสงค์ แผนงาน/โครงการ และการใช้ทรัพยากรของ องค์กรเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

6. ช่วยสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องร่วมกันระหว่างสมาชิกขององค์กรและทุกฝ่าย ที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับทิศทางและการดำเนินงาน ตลอดจนความคาดหวังต่างๆ

7. ช่วยก่อให้เกิดการประสานงานและบูรณาการทางความคิดการดำเนินงาน กิจกรรมต่างๆ อันเป็นการผนึกกำลังภายในองค์กร

กล่าวโดยสรุป การวางแผนยุทธศาสตร์เป็นการแบ่งสรรทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดอย่าง มีประสิทธิภาพและมีประสิทธิผล เป็นเครื่องมือสำคัญในการปรับเปลี่ยนองค์กรให้สอดคล้องกับการ เปลี่ยนแปลง การทำแผนยุทธศาสตร์เป็นการตอบคำถามหลัก 3 ประการ คือ องค์กรกำลังจะก้าว ไปทางไหน สภาพแวดล้อมเป็นอย่างไร และองค์กรจะไปถึงจุดมุ่งหมายได้อย่างไร โดยมีกระบวนการ จัดทำแผน คือ (1) การกำหนดภารกิจหลักขององค์กร (Mission Determination) (2) การวิเคราะห์ สภาพแวดล้อม (Environmental Analysis) (3) การวิเคราะห์สภาพองค์กรภายใน (Organizational Analysis) (4) การกำหนดวัตถุประสงค์ระยะยาวขององค์กร และ (5) การวิเคราะห์และจัดวาง กลยุทธ์ขององค์กร เป็นแนวทางในการจัดทำแผนยุทธศาสตร์

2.6 แนวทางการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมประเภทโครงการคมนาคมทางบก

อูษณีย์ ศิวาวุธ (2549: 12-14) กล่าวถึงแนวทางการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม ประเภทโครงการคมนาคมทางบกในด้านคุณค่าต่อคุณภาพชีวิตว่าประกอบด้วย

1. เศรษฐกิจ-สังคม สภาพเศรษฐกิจและสังคมของพื้นที่ทั้งในระดับท้องถิ่น ภูมิภาคและ จังหวัด โดยพิจารณาข้อมูล

- ประชากร เช่น จำนวน เพศ วัย อัตราการเกิด-ตาย ระดับการศึกษา ฯลฯ
- การตั้งถิ่นฐาน ลักษณะโครงสร้างทางสังคม ความเป็นเมืองและชนบท
- การรวมกลุ่มและการตั้งองค์กรทางสังคม
- วิถีชีวิต ประเพณีและวัฒนธรรม ศาสนาและความเชื่อ
- สภาพเศรษฐกิจของประชาชน รายได้ อาชีพ

- ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน
 - ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมที่ได้รับผลกระทบในปัจจุบัน
2. การโยกย้ายและการทดแทนทรัพย์สิน (สำหรับโครงการของรัฐและรัฐวิสาหกิจ)
 - จำนวนครัวเรือนที่ได้รับผลกระทบ สภาพของครัวเรือน การประกอบอาชีพ
 - สภาพจิตใจ ความกังวล และปฏิกิริยาของชุมชนต่อโครงการ
 - การชดเชย การทดแทนทรัพย์สิน
 3. สาธารณสุขของท้องถิ่นซึ่งเป็นที่ตั้งโครงการ
 - การให้บริการด้านสาธารณสุข
 - ชนิดของโรคและอัตราการเจ็บป่วยที่เกี่ยวข้องหรือสัมพันธ์กับผลกระทบจากโครงการ
 - อัตราการตาย (อุบัติเหตุ)
 - โรคประจำถิ่น
 - การควบคุมและการจัดการ
 4. อาชีวอนามัยและความปลอดภัย
 - อัตราการเกิดอุบัติเหตุ
 - การควบคุมและจัดการด้านสุขภาพสิ่งแวดล้อมในพื้นที่โครงการ
 5. คุณภาพของพื้นที่โครงการและบริเวณโดยรอบ
 - ความงดงามของทิวทัศน์ของธรรมชาติ
 - แหล่งท่องเที่ยวและแหล่งธรรมชาติที่ควรอนุรักษ์
 - สถาปัตยกรรม
 6. แหล่งโบราณคดีและประวัติศาสตร์รวมทั้งโบราณสถานในพื้นที่และบริเวณโดยรอบ
 - ตำแหน่งที่ตั้ง ระยะห่างจากโครงการ (พร้อมแสดงภาพและผังประกอบ)
 - ประวัติความเป็นมาและความสำคัญ
 - ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม
 - ความสำคัญต่อชุมชน

ซึ่งการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมในด้านคุณค่าต่อคุณภาพชีวิต/วิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนจะต้องมีข้อมูลประกอบการประเมินผลกระทบดังนี้ (อุษณีย์ ศิวาวุธ, 2549: 25-29)

1. การย้ายที่อยู่อาศัย / วิถีการดำเนินชีวิตของชุมชน

1.1 ข้อมูลประกอบการประเมินผลกระทบฯ

- พิจารณาผู้ได้รับผลกระทบจากการดำเนินโครงการ ประกอบด้วย

(1) ผู้ถูกเวนคืนที่ดินหรือรื้อถอนสิ่งก่อสร้าง ซึ่งจะได้รับผลกระทบจากการสูญเสียที่อยู่อาศัย และ

ที่ทำกินที่ต้องมีการโยกย้าย (2) ผู้ที่อยู่อาศัยหรือประกอบอาชีพในบริเวณใกล้เคียงโครงการที่ได้รับผลกระทบและความเดือดร้อนจากมลภาวะในขณะที่ก่อสร้างและขณะดำเนินการของโครงการ (3) ผู้ที่ได้รับผลกระทบโดยทางอ้อม ได้แก่ ผู้ใช้เส้นทางคมนาคม ผู้ใช้บริการที่เกี่ยวข้องกับโครงการหรือพื้นที่โครงการ

- สำรวจและจัดทำบัญชีจำแนกจำนวนครัวเรือนและประชากรที่ต้องถูกโยกย้ายในบริเวณโครงการ และครัวเรือนและประชากรที่ไม่ถูกโยกย้ายแต่อยู่ใกล้เคียงพื้นที่โครงการ โดยระบุจำนวนบ้าน จำนวนผู้พักอาศัย ระดับอายุ ความเป็นผู้พิการ ระดับการศึกษา การถือครองที่ดิน/ ที่พักอาศัย สภาพที่พักอาศัย ความแออัด ระดับรายได้ การจ้างงาน ธุรกิจ ราคาที่ดิน ราคาทรัพย์สิน ฯลฯ

- สำรวจความคิดเห็นของประชาชนผู้ถูกโยกย้าย เกี่ยวกับความพอใจในค่าชดเชยและความเดือดร้อนในการหาที่อยู่และการประกอบอาชีพ ปัญหาทางสังคมอื่นๆ ปัญหาทางเศรษฐกิจระดับบุคคล/ครัวเรือน ความพอใจในที่อยู่อาศัยใหม่และความเห็นอื่นๆ

- สำรวจความคิดเห็นของประชาชนผู้ไม่ได้ถูกโยกย้าย แต่เป็นผู้ที่อยู่ใกล้พื้นที่โครงการที่สุดเกี่ยวกับความเดือดร้อนจากมลภาวะที่เกิดจากโครงการ การกีดขวางความเจริญต่างๆ ของชุมชน การขยายตัวของเมืองอันเนื่องมาจากการชักนำของโครงการและผลกระทบอื่นๆ

- สำรวจวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชน

1.2 การประเมินผลกระทบฯ

- ประเมินผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชนและสภาพสังคมในบริเวณใกล้เคียงโครงการหรือในบริเวณที่ต้องถูกโยกย้าย เช่น การเปลี่ยนแปลงรูปแบบประชากรหรือสังคมของชุมชน ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเจริญเติบโตของสิ่งก่อสร้าง โอกาสการจ้างงาน แนวโน้มการเพิ่มความหนาแน่นของชุมชน ฯลฯ

- ผลกระทบต่อชุมชนที่จะถูกโยกย้าย

- ผลกระทบต่อชุมชนดั้งเดิม และการเปลี่ยนแปลงสภาพทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนดังกล่าว

- ผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพสังคมของผู้ที่ถูกโยกย้าย เช่น การถูกตัดขาดจากชุมชนเดิม การปรับตัวต่อที่อยู่ใหม่ ความรู้สึกเดือดร้อนรำคาญ เป็นต้น

- ประเมินความเหมาะสมของการชดเชยค่าเสียหายในการโยกย้ายที่อยู่อาศัย ทั้งในเชิงความรู้สึกของผู้ได้รับผลกระทบและในเชิงเศรษฐกิจ ได้แก่ การสูญเสียที่ดิน ทรัพย์สิน ธุรกิจ ไร่นา รายได้ อาชีพ เป็นต้น โดยเปรียบเทียบกับผลดีในเชิงเศรษฐกิจในการโยกย้ายที่อยู่อาศัย

2. สภาพเศรษฐกิจ

2.1 ข้อมูลประกอบการประเมินผลกระทบฯ

- ข้อมูลรายได้ครัวเรือน การจ้างงาน ตลอดจนสภาพเศรษฐกิจในระดับหมู่บ้าน ตำบลที่อยู่ใกล้เคียง โครงการ หรือหมู่บ้านที่เกี่ยวข้อง
- สภาพเศรษฐกิจในระดับอำเภอ จังหวัด และภาค สำหรับกิจกรรมต่างๆ เช่น อุตสาหกรรม เกษตรกรรม พาณิชยกรรม การท่องเที่ยว เป็นต้น
- ความต้องการ โครงการในเชิงเศรษฐกิจ เช่น การให้ความสะดวกแก่ภาคอุตสาหกรรมและภาคเกษตร ซึ่งมีผลต่อเนื่องต่อเศรษฐกิจในภาคดังกล่าว
- แผนการปรับปรุงเศรษฐกิจ ในระดับจังหวัด / ภาค สำหรับ 5-10 ปีในอนาคต

2.2 การประเมินผลกระทบฯ

- ประเมินผลตอบแทนทางด้านเศรษฐศาสตร์และการเงินจากการพัฒนาโครงการ
- ประเมินแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ในระดับหมู่บ้านหรือชุมชนที่เกี่ยวข้องเปรียบเทียบกับกรณีมีโครงการและไม่มีโครงการ เช่น รายได้ ราคาที่ดิน ราคาทรัพย์สิน ธุรกิจ เป็นต้น รวมทั้งการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและเกษตรกรรม
- ประเมินด้านการเพิ่มการหมุนเวียนในเชิงเศรษฐกิจ และเพิ่มการกระจายรายได้ของท้องถิ่น จังหวัดและภาค อันเนื่องมาจากการมีโครงการและการดำเนินโครงการ ตลอดจนกิจกรรมที่เกิดขึ้นจากโครงการ

3. การสาธารณสุขและความปลอดภัย

3.1 ข้อมูลประกอบการประเมินผลกระทบฯ

- ข้อมูลการให้บริการสาธารณสุข เช่น จำนวนสถานบริการและโรงพยาบาลต่อจำนวนประชากร 10,000 คน พร้อมทั้งแผนที่และแผนผังแสดงที่ตั้งและบริเวณ
- ข้อมูลชนิดของโรค จำนวนผู้ป่วย สาเหตุของโรคที่เกี่ยวข้องกับโครงการ พร้อมทั้งสรุปสถานการณ์ด้านสุขภาพของประชาชนที่จะเป็นผู้ที่อยู่ใกล้โครงการ
- ระบุความสามารถในการให้บริการในกรณีเกิดเหตุฉุกเฉินหรืออุบัติเหตุในบริเวณโครงการ
- ระบุแผนการอื่นๆ ของจังหวัดหรืออำเภอที่เกี่ยวกับความปลอดภัยและความสามารถในการรองรับกับสถานการณ์อุบัติเหตุ

3.2 การประเมินผลกระทบฯ

- ผลกระทบต่อสุขภาพอนามัยและความปลอดภัยของประชาชนในบริเวณใกล้เคียง อันเนื่องมาจากการก่อสร้างและการดำเนินโครงการ โดยเปรียบเทียบกรณีมีและไม่มีโครงการ

- ผลกระทบด้านอุบัติเหตุจากการดำเนินโครงการที่มีต่อชุมชนบริเวณใกล้เคียง

- ผลกระทบในเชิงความเห็นของผู้ได้รับผลกระทบเองและความต้องการที่เกี่ยวข้องกับการลดหรือหลีกเลี่ยงผลกระทบหรืออันตรายจากการดำเนินโครงการ

4. แหล่งโบราณคดี โบราณสถาน วัฒนธรรม สุนทรียภาพและภูมิทัศน์

4.1 ข้อมูลประกอบการประเมินผลกระทบฯ

- สถานที่หรือบริเวณที่สำคัญ โดยเฉพาะที่มีคุณค่าทางด้านแหล่งโบราณคดี โบราณสถาน วัฒนธรรม ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ประวัติศาสตร์ และสุนทรียภาพ เช่น แหล่งโบราณคดี วัด โบสถ์ สวนสาธารณะ เป็นต้น พร้อมแผนที่หรือแผนผังแสดงตำแหน่งที่ตั้ง

- สภาพภูมิทัศน์ในปัจจุบันทั้งในบริเวณโครงการและรอบพื้นที่โครงการห่างจากเขตก่อสร้างอย่างน้อย 1 กิโลเมตร พร้อมแผนที่แสดงตำแหน่งภาพถ่าย

- สภาพภูมิทัศน์อันเกิดจากการออกแบบของโครงการ เช่น อาคาร ถนน ป้าย และภูมิสถาปัตยกรรมอื่นๆ พร้อมแผนผังแสดงภาพประกอบเชิงซ้อนกรณีไม่มีโครงการและเมื่อมีโครงการ

- สืบรวจความคิดเห็นของประชาชนเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงอันจะเกิดจากโครงการ

- การตรวจสอบจากเอกสารและแผนที่เก่าที่เกี่ยวข้องในพื้นที่โครงการและบริเวณใกล้เคียง เช่น จดหมายเหตุ เพื่อศึกษาแหล่งโบราณคดี

- แผนที่ประกอบการประเมิน โดยแสดงตำแหน่งและขอบเขต พื้นที่เขตโบราณสถาน แนวเส้นทางโครงการและองค์ประกอบ

4.2 การประเมินผลกระทบฯ

- ผลกระทบจากการลดคุณค่าหรือทำลายหรือเปลี่ยนแปลงต่อสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและสุนทรียภาพ การรบกวนทางด้านความสันเสื่อ รวมทั้งหลักฐานทางโบราณคดีอันเนื่องมาจากโครงการ

- ผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนสภาพภูมิทัศน์เดิม รวมทั้งผลกระทบจากสิ่งก่อสร้างและอาคารมากขึ้น หรือการขยายชุมชน เป็นสาเหตุทำให้เกิดการทำลายคุณค่าของสถานที่หรือบริเวณดังกล่าว ตลอดจนวิถีชีวิตและความเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนดั้งเดิม

- ผลกระทบต่อความรู้สึกของประชาชนในบริเวณโครงการและผู้ใช้เส้นทางใน
ด้านความศรัทธา ความเชื่อ และภูมิทัศน์อันเกิดจากโครงการ

2.7 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ปนัดดา ฉ่ำยเจริญ (2527) ศึกษาเรื่อง ผลกระทบของโครงการอุทยานประวัติศาสตร์
สุโขทัย ต่อสภาพเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนบ้านเมืองเก่า ทำการศึกษาวิจัยผลกระทบของ
โครงการอุทยานประวัติศาสตร์ สุโขทัย ต่อสภาพเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนบ้านเมืองเก่า โดย
ศึกษาสภาพแวดล้อมทางกายภาพในปัจจุบันของชุมชน สภาพเศรษฐกิจและสังคม และทัศนคติของ
ประชาชนต่อโครงการฯ จากการศึกษาวิจัยพบว่า โครงการอุทยานประวัติศาสตร์ สุโขทัย ได้
ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางกายภาพอย่างชัดเจน ส่วนการเปลี่ยนแปลงด้าน
เศรษฐกิจและสังคมนั้น พบว่า โครงการฯ ก่อให้เกิดอาชีพใหม่คือ อาชีพที่เกี่ยวข้องกับอุทยานและ
เมื่อทำการศึกษาสภาพเศรษฐกิจและสังคมของผู้ที่ประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับอุทยานเปรียบเทียบกับ
กับผู้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมแล้ว พบว่า โครงการอุทยานประวัติศาสตร์ สุโขทัย ก่อให้เกิด
ความแตกต่างทางเศรษฐกิจระหว่างกลุ่มที่ประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับอุทยานกับกลุ่มที่ประกอบ
อาชีพเกษตรกรรม ในเรื่องรายได้หลักของครอบครัว ความอิสระในการตัดสินใจทางเศรษฐกิจของ
สมาชิกในครอบครัว และความคาดหวังในการประกอบอาชีพของหัวหน้าครอบครัวเพียงเล็กน้อย
แต่มีผลต่อความอิสระในการประกอบอาชีพของสมาชิก ความอิสระในการเก็บทรัพย์สินจากการ
ประกอบอาชีพ และความคาดหวังในการประกอบอาชีพของบุตรพอสมควร ซึ่งทำให้สมาชิกมี
บทบาทในการเลี้ยงตัวเอง ไม่เป็นภาระของหัวหน้าครอบครัวอีกต่อไป ส่วนทางด้านสังคมนั้น
พบว่า โครงการฯ ก่อให้เกิดความแตกต่างทางสังคมระหว่างกลุ่มที่ประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับ
อุทยานกับกลุ่มที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ในเรื่องความอิสระในการตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ของ
สมาชิก และบทบาทในครอบครัวของหัวหน้าครอบครัวเพียงเล็กน้อย แต่มีผลต่อความคาดหวังใน
การศึกษาของบุตร และบทบาทในการให้ความร่วมมือต่อทางราชการในการอนุรักษ์พอสมควร
ส่วนทัศนคติของประชาชนต่อโครงการฯ นั้นพบว่า ประชาชนทั้ง 2 กลุ่มอาชีพมีทัศนคติต่อ
โครงการฯ ไม่แตกต่างกัน ซึ่งส่วนใหญ่จะมีทัศนคติเชิงบวกต่อโครงการฯ

ชัชวาลย์ ชัชวรัตน์ (2540) ศึกษาเรื่อง เชิงวิจัยกับการพัฒนาที่ยั่งยืน : การคาดการณ์
สำหรับอนาคต มีวัตถุประสงค์เพื่อทราบถึงทัศนะของบุคคลชั้นนำของเมืองเชียงใหม่เกี่ยวกับการ
พัฒนาแบบยั่งยืนของเมืองเชียงใหม่ในอนาคตว่าจะเป็นอย่างไร เพื่อศึกษาวิเคราะห์ถึงผลกระทบ
ทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม และเอกลักษณ์ของเมืองเชียงใหม่ที่จะ
เกิดขึ้นในอนาคต เนื่องมาจากการเจริญเติบโตที่รวดเร็วของเมืองเชียงใหม่ เพื่อสนองทางเลือก

สำหรับเมืองเชียงรายในอนาคต และใช้เป็นเครื่องชี้แนวทางหรือวางแผนพัฒนาเมืองเชียงรายให้เป็นการพัฒนาแบบยั่งยืน (Sustainable Development) และเพื่อนำวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพที่ใช้ในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมและการวิจัยเชิงอนาคตที่เรียกว่า Ethnographic Futures Research (EFR) มาใช้ให้เป็นที่แพร่หลายในทางวิชาการของประเทศไทยต่อไป

การศึกษานี้ใช้การสัมภาษณ์เชิงมานุษยวิทยาแนวใหม่เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงคุณภาพเกี่ยวกับการพัฒนาเชียงรายในอนาคตอีก 24 ปีข้างหน้า (พ.ศ.2560) ใน 3 ภาพ คือ ภาพอนาคตในแง่ดี ภาพอนาคตในแง่ร้าย และภาพอนาคตในแง่ที่เป็นไปได้มากที่สุด โดยศึกษาใน 12 ด้าน ประกอบด้วย ประชากร การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม การจราจร การท่องเที่ยว สื่อมวลชนท้องถิ่น การศึกษา พุทธศาสนาและความเชื่ออื่นๆ เทคโนโลยี และเอกลักษณ์ของเชียงราย ซึ่งผลการศึกษาในภาพรวมสรุปได้ว่าภาพในอนาคตของเชียงรายมีแนวโน้มไปในทางที่ดี

แสงอรุณ เจริญจันทร์แดง (2540) ศึกษาเรื่องผลกระทบทางสังคมของการอพยพประชาชนเนื่องจากการขยายเหมืองลิกไนต์แม่เมาะ สำหรับโรงไฟฟ้าเครื่องที่ 8 และ 9 อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง ผลการศึกษาพบว่า หมู่บ้านเมาะหลวงเป็นหมู่บ้านที่ต้องอพยพเนื่องจากการขยายเหมืองลิกไนต์ แต่ที่การไฟฟ้าฝ่ายผลิตซึ่งเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบการอพยพชุมชน ไม่ได้ศึกษาถึงวิถีชีวิตของชุมชน ความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน จึงมิได้คาดการณ์ผลกระทบทางสังคมที่จะได้รับ ส่งผลให้ชุมชนเมาะหลวงใหม่ได้รับผลกระทบทางสังคมส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของประชากร ทั้งในด้านปัจเจกบุคคลและครอบครัว การย้ายชุมชน ไปอยู่ที่ใหม่ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างคนในท้องถิ่นเดิมกับผู้อยู่ใหม่ มีความเปราะบางทางสังคมและต้องใช้เวลายาวนานในการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีให้กลายเป็นชุมชนที่เข้มแข็งภายใต้บริบททางสังคมที่ไม่เอื้ออำนวย

สรณ มรกตวิจิตรการ (2542) ศึกษาเรื่องการประเมินผลกระทบทางสังคมและเศรษฐกิจจากการส่งเสริมการเกษตรยั่งยืนเพื่อการส่งออกตำบลแม่สุก อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง ผลการศึกษา พบว่า การทำการเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมส่งผลกระทบทางสังคม คือ เกษตรกรได้รับสารพิษจากสารเคมี เพราะมีความเชื่อว่าสารเคมีช่วยเพิ่มผลผลิต โดยไม่มีสิ่งอื่นใดมาเปลี่ยนแปลงได้ ในเวลาต่อมาเมื่อผลผลิตลดลงทำให้คุณภาพชีวิตเปลี่ยนแปลง ผลกระทบทางเศรษฐกิจ คือ มีรายได้น้อยไม่แน่นอน เมื่อผลผลิตลดลงแรงงานเกษตรกรจะอพยพไปทำงานต่างถิ่น ระยะเวลาที่ผลิตสินค้าได้มาก เกษตรกรมีการบริโภคอย่างฟุ่มเฟือย และบริโภคเท่าที่จำเป็นเมื่อผลผลิตลดลงส่วนผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม ปรากฏว่าดินเสื่อม น้ำมีสารพิษและความหลากหลายทางชีวภาพลดลง เช่น พืชบางชนิดสูญหาย ปริมาณสัตว์น้ำลดลง เมื่อมีการส่งเสริมการเกษตรยั่งยืนเพื่อการส่งออก โดยการบำรุงด้วย

ป่วยหนัก การใช้แรงงานและสารชีวภาพในการกำจัดศัตรูพืช ทำให้ได้ผลผลิตเป็นที่น่าพอใจ มีรายรับหลังหักค่าใช้จ่ายสูงกว่าการทำเกษตรแบบเดิม ผลกระทบทางสังคม คือ เกษตรกรมีสุขภาพร่างกายดีขึ้น ใช้วิถีธรรมชาติและภูมิปัญญาของบรรพบุรุษ สามารถพึ่งพาตนเองได้ มีโอกาสในการทำกิจกรรมทางสังคมมากขึ้น ผลกระทบทางเศรษฐกิจ คือมีรายได้จากผลผลิตที่แน่นอน แรงงานกลับคืนสู่พื้นที่ และพฤติกรรมกรบรโภคเป็นไปตามความจำเป็นในชีวิตประจำวัน ในด้านผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม พบว่า ดินและน้ำปรับสภาพมีคุณสมบัติดีขึ้น ความหลากหลายทางชีวภาพกลับคืนมา มีพืชบางชนิดเติบโตและปริมาณสัตว์น้ำมีมากขึ้น

สุริชัย หวันแก้ว และคณะ (2543) ศึกษาเรื่อง ผลกระทบทางสังคมจากการพัฒนาอุตสาหกรรมชายฝั่งทะเลตะวันออกต่อชุมชนท้องถิ่น มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาผลกระทบทางสังคมจากโครงการพัฒนาอุตสาหกรรมชายฝั่งทะเลตะวันออกต่อชุมชนท้องถิ่น ประการที่สอง เพื่อศึกษาถึงผลกระทบทางสังคมในท้องถิ่นอันสืบเนื่องมาจากกระบวนการนั้น และประการที่สาม เพื่อแสวงหาข้อสรุป และแนวทางศึกษา ตลอดจนแนวทางนโยบายต่อไป

ผลการศึกษาพบว่า บริบทเศรษฐกิจการเมืองระหว่างประเทศและภูมิภาคนับว่ามีความสำคัญยิ่งต่อการเกิดของโครงการพัฒนาอุตสาหกรรมชายฝั่งทะเลตะวันออก โดยชุมชนเกษตรกรรมที่เลือกศึกษานั้นพบว่า ประการแรก ผลกระทบระยะแรก ได้แก่ การซื้อขายที่ดิน การเปลี่ยนมือของกรรมสิทธิ์ที่ดินมีมาก แม้เป็นเขตนอกนิคมอุตสาหกรรมก็ตาม แรงกดดันที่มีต่ออาชีพเกษตรกรรมเดิมจึงมีมาก ประการที่สอง ยังไม่มีแรงงานอพยพจากถิ่นอื่น มีแหล่งงานอุตสาหกรรมให้ทำในบริเวณไม่ไกลจากหมู่บ้าน ชาวบ้านแต่เดิมอยู่ในภาคเกษตรย้ายเข้าไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม ประการที่สาม แม้ว่าพื้นที่บริเวณหมู่บ้านถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่สีเขียว ตามผังเมืองของจังหวัดระยองที่ผ่านมาปลูกพืชยูคาลิปตัส แต่ในสภาพจริงนั้นถูกทำลายหมดแล้ว และบางส่วนคาดว่าจะทำสนามกอล์ฟในอนาคต ประการที่สี่ เศรษฐกิจของหมู่บ้านที่ผ่านมาไม่แตกต่างกันมาก เพราะอยู่ในอาชีพเกษตรกรรม ทำไร่ ทำสวน ทำนา พอมีการขายที่ดินที่เคยทำการเกษตรบางส่วน และบางส่วนได้มีลูกหลานเข้าทำงานที่ในโรงงานอุตสาหกรรม แม้ว่าที่ได้ทำในนิคมอุตสาหกรรมจะมีไม่มากนักก็ตาม ทำให้ฐานทางเศรษฐกิจและสังคมเริ่มแตกต่างกันมากขึ้น ประการที่ห้า เริ่มมีผลกระทบต่อสังคมท้องถิ่นโดยผ่านผลกระทบจากสิ่งแวดล้อม ป่าชายเลนถูกบุกรุก น้ำเสียและของเสียจากโรงงานอุตสาหกรรมเกิดขึ้นและส่งกลิ่นรุนแรง น้ำฝนไม่สามารถบริโภคได้จะเพราะคราบน้ำมันจับอยู่เต็มไปหมด ประการที่หก ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับวัดยังคงตามเดิม คือชาวบ้านชุมชนผูกพันในฐานะเป็นสถาบันศาสนา แต่วัดเองยังมิได้ปรับตัวทันกับสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปนักเช่นยังเรียกรับเงินเพื่อก่อสร้างวัดจนเกินความจำเป็น

สำหรับหมู่บ้านประมงนั้น มีผลกระทบทางสังคมดังนี้ ประการแรก การเปลี่ยนแปลง ตั้งแต่ช่วงเปลี่ยนมือกรรมสิทธิ์ที่ดินแม้มีไม่มากแต่ก็มีมากขึ้น มีแหล่งพักผ่อนท่องเที่ยวเกิดขึ้นและมีสนามกอล์ฟที่เกิดขึ้นใกล้ๆ ประการที่สอง เกิดการอพยพเข้ามาของแรงงานจากต่างถิ่น โดยเฉพาะภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อเข้ามาทำงานก่อสร้างโรงแรมและคอนโดมิเนียมในพื้นที่ดังกล่าวเป็นจำนวนมาก โดยจะอาศัยอยู่ในแคมป์ก่อสร้าง ปัญหาที่เกิดขึ้นคือ ลูกของคณงานก่อสร้างเข้ามาเรียนในโรงเรียนวัด มีปัญหาการปรับตัวในโรงเรียน ประการที่สาม เนื่องจากมีความหลากหลายขึ้น ดังนั้นสิ่งแวดล้อมในบริเวณชุมชนเริ่มเลวลง สุขลักษณะไม่ดีโดยเฉพาะกรณีค่ายคนงานได้รับผลกระทบจากอากาศเป็นพิษ วันแรมห้าสีด้าฟุ้งกระจายทั่วท้องฟ้าบริเวณที่อาศัย เด็กเล็ก ได้รับผลกระทบมากเกี่ยวกับระบบทางเดินหายใจ ส่วนผู้ใหญ่ยังไม่แสดงอาการ น้ำฝนบริโภคน้ำไม่ได้ต้องดื่ม น้ำประปา สถานที่พักผ่อนหย่อนใจ ชายทะเลสกปรกมากขึ้นทุกวัน มีสารเคมีเป็นพิษในทะเล

ชุมชนนี้ ผลกระทบในระดับชุมชนเหล่านี้ โดยเฉพาะด้านมลภาวะปรากฏเป็นปัญหาเดือดร้อน และนับเป็นการทดสอบขีดความสามารถของกลไกและการจัดองค์กรการรองรับปัญหาได้ จุดอ่อนที่สำคัญได้แก่ ลักษณะกลไกที่เป็นภาพรวม และยังเป็นโครงสร้างที่รวมศูนย์อยู่มาก มีหน้าซ้ำความเชื่อมโยงกับกลไกของชุมชนและท้องถิ่น ปัญหาที่เป็นผลกระทบสืบเนื่องจากโครงการทั้งที่คาดหมายไว้และที่เกิดขึ้นจริงจึงมิได้มีการจัดการได้ดีเท่าที่ควร

สุทธิชัย เสมอเชื้อ (2546) ศึกษาเรื่องการประเมินผลกระทบทางสุขภาพจากการก่อสร้างเขื่อนกันตลิ่งกว๊านพะเยา ผลการศึกษา พบว่า การก่อสร้างเขื่อนกันตลิ่งกว๊านพะเยาส่งผลกระทบต่อสุขภาพทางกาย จิตใจ สังคมและจิตวิญญาณทั้งด้านบวกและด้านลบ ผลกระทบทางสุขภาพกายด้านบวก คือ ช่วยป้องกันอุบัติเหตุจากการจมน้ำ ลดการพลัดตกน้ำ มีสถานที่ออกกำลังกายส่วนทางลบ คือ มีการทิ้งขยะลงในกว๊านพะเยา ถนนแคบ การจราจรไม่เป็นระเบียบ ผลกระทบทางสุขภาพจิตใจด้านบวก คือ ทำให้ทัศนียภาพสวยงามขึ้น รู้สึกสบายใจเมื่อมาพักผ่อน ส่วนผลด้านลบ คือ หงุดหงิดเนื่องจากการจราจรติดขัดในช่วงเย็น รู้สึกกังวลใจเพราะมีวัยรุ่นมารวมตัวกันมาก ส่วนผลกระทบทางสังคมด้านบวก คือ ประชาชนมีรายได้มากขึ้น ครอบครัวมีกิจกรรมร่วมกัน และส่งเสริมการจัดกิจกรรม ประเพณีท้องถิ่นด้านลบคือ เป็นแหล่งมั่วสุมของวัยรุ่น เกิดการทะเลาะวิวาท ผลกระทบทางจิตวิญญาณ ด้านบวกคือ รู้สึกภาคภูมิใจที่กว๊านพะเยาได้รับการพัฒนาดีขึ้น ส่วนด้านลบคือ ไม่แน่ใจว่าทำให้สูญเสียวิถีชีวิตเดิมและความสวยงามตามธรรมชาติของกว๊านพะเยาหรือไม่ ผลการศึกษาเสนอให้จัดระเบียบที่จอดรถ การจัดการขยะ และการตรวจตราความสงบเรียบร้อยบริเวณกว๊านพะเยา

อภิญา จิตรวงศ์นันท์ (2546) ศึกษาเรื่อง การท่องเที่ยวกับการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชุมชนลำน่าน จังหวัดน่าน ผลการศึกษาพบว่า การท่องเที่ยวในพื้นที่ชุมชนลำน่านมีปัจจัยดึงดูดที่สำคัญ คือ ความสวยงามของสภาพธรรมชาติและกิจกรรมการท่องเที่ยวผจญภัยที่อนุรักษ์

ประเภทล่องแก่งแพยาง ซึ่งชุมชนมีรูปแบบการท่องเที่ยวที่สามารถดำเนินการได้เอง และแนวโน้มในอนาคตอาจจะมียกท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น แต่การท่องเที่ยวไม่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชนมากนัก เนื่องจากเป็นไปอย่างช้า ๆ ชุมชนสามารถปรับตัวได้ทัน ส่วนการเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดที่สุด คือ ด้านเศรษฐกิจ แต่ด้านสังคมวัฒนธรรมไม่มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก ชุมชนมีการอนุรักษ์ทรัพยากรมากขึ้น แต่ค่อนข้างมีปัญหาในด้านการจัดการน้ำ อย่างไรก็ตามมีแนวทางในการลดผลกระทบทางลบที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต คือ การสร้างความเข้มแข็งด้านการท่องเที่ยวให้กับชุมชน การรวมกลุ่มผู้รับจ้างบังคับแพยาง การควบคุมจำนวนผู้ประกอบการ การให้หน่วยงานท้องถิ่นเข้ามาดูแลการท่องเที่ยวอย่างจริงจัง การป้องกันพื้นที่ที่มีความเปราะบางทางนิเวศ การตั้งกฎกติกาสำหรับนักท่องเที่ยว การเพิ่มกิจกรรมการท่องเที่ยวที่ชุมชนดำเนินการเอง ส่วนแนวทางการท่องเที่ยวที่เหมาะสมของชุมชน คือ การดำเนินการตามแนวทางการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมดำเนินการแล้วได้รับผลประโยชน์อย่างเท่าเทียมกันในรูปแบบองค์กรกึ่งอิสระ

จากการทบทวนแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน แนวคิดการประเมินผลกระทบทางสังคม แนวคิดการมีส่วนร่วม แนวคิดการวิจัยอนาคตโดยใช้เทคนิค EFR (Ethnographic Futures Research) แนวคิดการจัดทำแผนยุทธศาสตร์/แผนงาน/โครงการ แนวทางการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม ประเภทโครงการคมนาคมทางบก รวมถึงเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทำให้พบว่าการดำเนินโครงการใดๆ ย่อมส่งผลกระทบทั้งในด้านบวกและด้านลบต่อชุมชน เช่น โครงการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางกายภาพอย่างชัดเจน ส่วนด้านเศรษฐกิจและสังคมก่อให้เกิดอาชีพใหม่คือ อาชีพที่เกี่ยวข้องกับอุทยาน ส่วนผลกระทบทางสังคมจากการพัฒนาอุตสาหกรรมชายฝั่งทะเลตะวันออกต่อชุมชนท้องถิ่นนั้น ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงของชุมชน เช่น การซื้อขายที่ดิน การอพยพแรงงาน การเปลี่ยนอาชีพจากการเกษตรกรรมเป็นแรงงานในโรงงาน สิ่งแวดล้อมถูกทำลาย เป็นต้น ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยดังกล่าวไปเป็นแนวทางศึกษาผลกระทบของโครงการก่อสร้างระบบขนส่งด้วยสายพาน เชียงใหม่-แม่ฮ่องสอน เพื่อที่จะศึกษาผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับชุมชน ในด้านคุณภาพชีวิตของประชาชน 4 ด้าน ประกอบด้วย เศรษฐกิจ สังคมและวิถีชีวิต สาธารณสุขและสุขภาพ การท่องเที่ยวและความงามตามธรรมชาติ โบราณคดีและประวัติศาสตร์

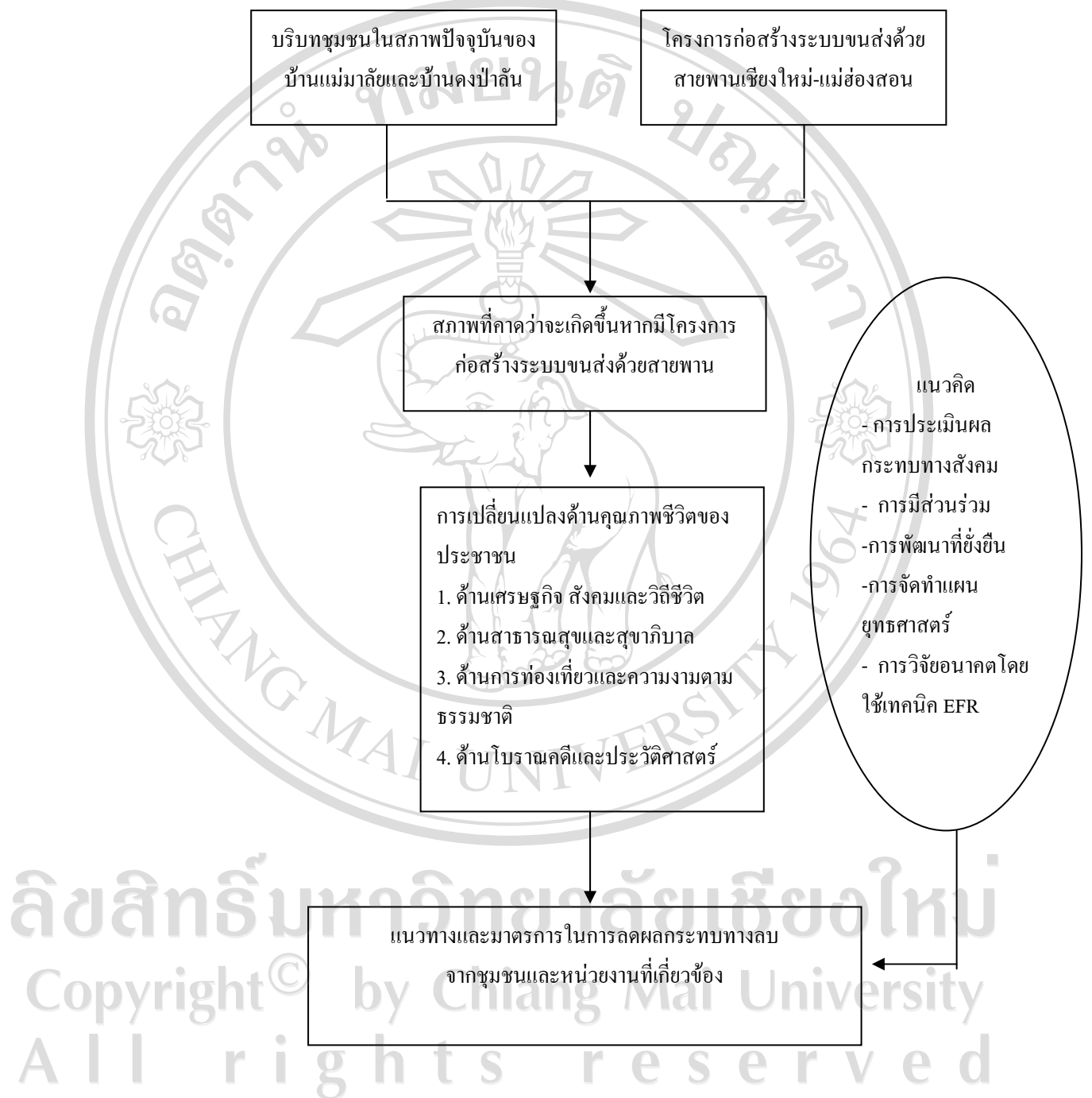
2.8 กรอบแนวคิดการวิจัย

โครงการก่อสร้างระบบขนส่งด้วยสายพาน (เชียงใหม่-แม่ฮ่องสอน) มีวัตถุประสงค์เพื่อการแก้ไขปัญหาการคมนาคมระหว่างจังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดแม่ฮ่องสอนที่ค่อนข้างลำบากและใช้เวลานาน ซึ่งผู้วิจัยต้องการศึกษาถึงผลกระทบของการก่อสร้างโครงการฯ ที่มีต่อคุณภาพชีวิตของชุมชนในด้านต่างๆ โดยเริ่มจากการศึกษาบริบทของชุมชน ผลกระทบทางสังคมด้านคุณค่า

ต่อคุณภาพชีวิตของประชาชนในสภาพปัจจุบัน เพื่อทำความเข้าใจสภาพชุมชนในเบื้องต้น รวมทั้งศึกษาบริบทโครงการก่อสร้างระบบขนส่งด้วยสายพาน เชียงใหม่-แม่ฮ่องสอน เพื่อทำความเข้าใจลักษณะและรายละเอียดของโครงการ

การดำเนินโครงการดังกล่าวจะต้องก่อให้เกิดผลกระทบกับชุมชนต่างๆ ทั้งในจังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดแม่ฮ่องสอน บนเส้นทางโครงการก่อสร้างผ่าน ซึ่งแต่เดิมทางหลวงหมายเลข 1095 (แม่มาลัย-ปาย) นั้นเป็นเส้นทางที่ลัดเลาะไปตามป่าเขา และชุมชนมีความเป็นอยู่ที่ใกล้ชิดและพึ่งพาธรรมชาติ หากมีโครงการเกิดขึ้นอาจทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงบริบทของชุมชนและท้องถิ่นในด้านสภาพความเป็นอยู่และวิถีชีวิต เช่น การจ้างงาน การกระจายรายได้ เกิดการขยายตัวของแหล่งการค้า เกิดการลงทุนธุรกิจประเภทที่พัก โรงแรม ร้านอาหาร รวมถึงเกิดความเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับระบบนิเวศ เช่น การเปลี่ยนแปลงลักษณะภูมิประเทศ การสูญเสียพื้นที่สาธารณะหรือพื้นที่ป่าที่เคยเข้าไปใช้ประโยชน์ เกิดผลกระทบกับลุ่มน้ำ เป็นต้น

เพื่อให้โครงการดำเนินไปได้โดยเกิดผลกระทบกับชุมชนให้น้อยที่สุดตามหลักแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนจึงจำเป็นต้องหาทางป้องกันหรือบรรเทาผลที่อาจจะเกิดขึ้น ด้วยการใช้แนวคิดการประเมินผลกระทบทางสังคมก่อนเริ่มก่อสร้างโครงการ ซึ่งหลักการสำคัญคือการเปิดโอกาสให้ชุมชนที่ได้รับผลกระทบ รวมทั้งกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการพัฒนาโครงการครั้งนี้ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นและให้ข้อมูลต่างๆ ของชุมชนทั้งในอดีต ปัจจุบัน ตลอดจนการคาดการณ์สิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต โดยอาศัยเทคนิคการวิจัยแบบ EFR (Ethnographic Futures Research) การประเมินผลกระทบทางสังคมด้านคุณค่าต่อคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่ที่จะก่อสร้างโครงการนั้นจะต้องดำเนินการอย่างรอบด้านให้ครอบคลุมประเด็นดังต่อไปนี้ เศรษฐกิจ สังคมและวิถีชีวิต สาธารณสุขและสุขภาพ การท่องเที่ยวและความงามตามธรรมชาติ โบราณคดีและประวัติศาสตร์ ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำแนวคิดต่างๆ ดังได้กล่าวมาแล้ว รวมทั้งผลการสังเคราะห์งานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาเป็นกรอบแนวคิดการวิจัยดังแผนภูมิที่ 1

แผนภูมิที่ 1 แสดงกรอบแนวคิดการวิจัย